

DOCTORAATSONDERZOEK - DOCTORATS

KASPAR BEELEN

Between “I” and “We”: Self-representations in parliamentary discourse

U Antwerp, 2014. Supervisor : Marnix Beyen.

p. 234

FRANCINE BOLLE

La mise en place du syndicalisme contemporain et des relations sociales nouvelles en Belgique (1910-1937)

ULB, 2013. Promoteur : Serge Jaumain.

p. 236

ARNAUD BOZZINI

Engagement politique et reconstruction identitaire. Les Juifs communistes à Bruxelles au lendemain de la Seconde Guerre mondiale (1944-1963)

ULB, 2012. Promoteur : Jean-Philippe Schreiber.

p. 239

ANNEKE GEYZEN

Culinaire vererfgoed in Vlaanderen tussen 1945 en 2000. Een historisch-gastrolinguïstische analyse

ULB & Università degli Studi della Tuscia, 2013.

Promoteurs : Anne Morelli & Leonardo Rapone.

p. 241

VERA HAJTÓ

Milk Sauce and Paprika. Migration, Childhood and Memory of the Interwar Belgian-Hungarian Child Relief Project

KU Leuven, 2013. Promotor : Peter Scholliers.

p. 244

MADELEINE JACQUEMIN

Fer-Fonte-Acier. L'industrie sidérurgique en Brabant wallon. Histoire des Forges de Clabecq des origines à 1939

ULB, 2013. Promoteurs : Jean-Jacques Heirwegh &

Serge Jaumain.

p. 246

CHRISTIAN JANSSENS

Maurice Maeterlinck, un auteur dans le cinéma des années 1910 et 1920 : une approche historique, sociologique et esthétique

ULB, 2012. Promoteurs : Dominique Nasta & Paul

Aron.

p. 248

GEERT LELOUP

Non pas un pouvoir illusoire. Ontstaan, rol en (on)macht van het Rekenhof (1814-1939)

U Gent, 2013. Promotor : Luc François.

p. 249

ARNAUD PÉTERS

Course à l'innovation et mécanique des brevets. L'évolution technologique dans l'industrie du zinc (1806-1873)

ULg, 2014. Promoteur : Eric Geerkens.

p. 252

PIETER RAYMAEKERS

Makers van een nieuwe wereld. De socioprofessionele geschiedenis van ingenieurs in België (1850-1914)

KU Leuven, 2013. Promotor : Jan De Maeyer.

p. 252

BÉNÉDICTE ROCHET

Des actualités filmées au service de l'histoire. La propagande audiovisuelle d'un gouvernement belge en état de siège (1940-1945)

UNamur, 2014. Promoteur : Axel Tixhon.

p. 255

LAWRENCE VAN HAECKE

Repressie en epuratie. De bescherming van de uitwendige veiligheid van de Staat als politiek-juridisch probleem tijdens de Belgische regimecrisis (1932-1948)

U Gent, 2014. Promotor : Karel Velle; co-promotor : Dirk Luyten.

p. 258

SARAH VAN RUYSKENSVELDE

Nederlandse vertaling: Onderwijs in het oog van de storm. Een geschiedenis van het katholiek middelbaar onderwijs tijdens de Tweede Wereldoorlog in België

KU Leuven – U Antwerpen, 2014. Promotoren : Marnix Beyen & Marc Depaepe.

p. 261

MARIE-ANNE WEISERS

Juger les crimes contre les Juifs : des Allemands devant les tribunaux belges, 1941-1951

ULB, 2014. Promoteur : Pieter Lagrou.

p. 265

KASPAR BEELEN

Between “I” and “We”: Self-representations in parliamentary discourse

University of Antwerp, Department of History, 2014.

Supervisor : Marnix Beyen.

Introduction

Democratization fundamentally changed the form and function of parliamentary representation. From an assembly dominated by a class of notables, parliament evolved to an arena where socio-economic antagonisms became more and more explicitly articulated by parties and their leaders. In “The Principles of Representative Government” Bernard Manin described how deliberation in these representative institutions changed from an open discussion between independent MPs to a confrontation between more or less disciplined party formations. Put differently, the deictic center of parliamentary discourse shifted from an independent “I” to an exclusive “we”. Inspired by Manin and others I investigated to what extent parliamentary deliberation in the Belgian “*Kamer van Volksvertegenwoordigers*” changed in times of democratization by looking at the linguistic behavior of MPs through the prism of pronominal selection. Instead of basing the analysis on theoretical texts or the perception of politics, this thesis studied the transformation of political culture by scrutinizing evolutions in the “daily” discursive practices of MPs from a longitudinal perspective, the years between 1844 and 1940.

Methodologically, the doctoral thesis was conceived as an interdisciplinary (linguistic-historical) investigation into the use of personal pronouns in parliamentary discourse. The need for an interdisciplinary approach stemmed from a certain dissatisfaction with

the linguistic turn. Although historians were eager to adopt the term “discourse”, and many articles centered on language use in specific historical contexts, there still exists a gap between the priorities of linguists and historians. Starting from this observation, this thesis applied concepts and techniques from different linguistic disciplines – ranging from pragmatics to computational linguistics – to historical data. These different perspectives were compressed into one research goal : to discern how shifts in language use were related to changes in parliamentary representation.

The pronouns “I” and “we” were chosen as the objects of historical-linguistic investigation. Most of the material was obtained from the proceedings of the Belgian “*Kamer van Volksvertegenwoordigers*”, although in some cases a comparative analysis was made between the Belgian and the Dutch lower houses (“*Tweede Kamer*”). In order to discern patterns in the use of highly frequent words in a text corpus consisting of more than 137.000 pages, all the Belgian proceedings were digitized and, in a later stage, published online on www.plenum.be.

Imagining what is “ours”

The first part of the doctoral thesis focused on patterns of identification by analyzing the use of the first person plural possessive pronoun “us” (“*notre*” in French, “*onze*” in Dutch) in combination with nouns. I defined phrases such as “our people” or “our laws” as *points of identification*, the central elements around which the parliamentary community imagined the national “we”.

In both the Netherlands and Belgium a shift could be observed from abstract, juridical

patterns of identification to more democratic motives. During the nineteenth century, the national “we” was mostly anchored in “*le pays légal*” (“our laws”, “our institutions”). Nineteenth-century parliamentary politics was characterized by a rational culture of deliberation in which MPs had to appeal to juridical, legal points of unity in order to convince the bystanders and survive the “trial by discussion”. Around the turn of the century, when in Belgium the Beernaert-government introduced universal plural suffrage, the use of the possessive pronoun signaled a growing orientation to “*le pays réel*”, expressed by the more frequent occurrence of phrases such as “our people”, “our workers” etc. In both countries the deputed began increasingly underlining the democratic identity between the representatives and those represented, putting “our people” instead of “our Constitution” at the center of the national “we”.

Although at first sight the same tendencies characterized the use of the possessive pronoun “us” in the Belgian and the Dutch Parliament, a contrastive analysis pointed to significant discursive differences in the way the nation was imagined in parliamentary rhetoric. In Belgium, references to “our people” or “our fatherland” were less likely to occur with high frequency, while they played a very prominent role in the speeches of Dutch MPs. The overall pattern suggested that in Belgium a feeling of national belonging remained more restricted to the legal level. Moreover “our People” existed mainly as a subnational point of identification, in the sense that it referred to the Flemish and not to the Belgian people. In the Netherlands these expressions proved to be less problematic and were used frequently.

The results tie in with recent historiography that underlines the “tragically modern” character of Belgian political culture. Disappointed by the authoritarian rule of Willem I, the revolutionaries of 1830 searched for freedom in a solid constitutional framework that deliberately denied the state leverages for nation building. Politics focused mostly on the contestation of a legal framework and less on the creation of national homogeneity. Belgian deputed predominately understood national unity in terms of legal unity, but when democratization put “the people” more and more in the center of politics, the lack of homogeneous extra-parliamentary points of identification became more and more apparent as they were quickly claimed by subnational forces. The relative absence of a “we, the People” in Belgian parliamentary discourse, explained partly why democratization at the end of the nineteenth century proved to be one of the first crucial steps in the disintegration of the unitary state.

From “I” to “we”

In the second part of the thesis, I investigated to what extent a shift from an “I” – to a “we” – centered deliberative culture did occur in the Belgian “*Kamervan Volksvertegenwoordigers*”? Manin’s observations were partly confirmed by my analysis. After 1893 and 1919, when the electoral system was reformed, the use of the first person plural increased significantly. Still the frequency of “I”-statements remained more or less stable over the studied period and even showed a slightly upward tendency.

The “I” remained by far the most important discursive actor and instead of resolving into a “we”, the political “ego” became more expressive. What changed was the way in which representatives articulated their

individuality. From a Goffmanian perspective, their speech acts consistently narrowed down their “negative face” or freedom of action. During the nineteenth century the frequency of mental state verbs such as “croire” and “penser” systematically decreased. “Je pense” and “je crois” signify commitment to a proposition but leave room for deliberation by specifying the personal point of view of the claim. In this respect they belong the most “deliberative” class of first person expressions as they leave room for negotiation.

While these deliberative phrases were decreasing in frequency, “I”-references embedded in discursive processes (“je dis”, “je demande”) were on the rise. The same was true for cognitive processes that signified a higher degree of epistemological certainty (“je sais”) or stronger emotive commitment (“je veux”, “je tiens à”). All of these combinations left less room for negotiation and on a metadiscursive level parliamentary language resembled more and more written discourse. The political “I” moved from a “negotiator” to a “writer” and instead of deliberation, the expression of a fixed opinion gained in importance. Although these findings partly confirmed Manin’s conclusion, they warned against overemphasizing the influence of parties on processes of identity formation. Despite the increase of collective forms of identification, parliamentary debates remained principally a discussion between individuals. Also, the transformation of the parliamentary “ego” was part of a longitudinal process, which started in the middle of the nineteenth century, well before the introduction of universal suffrage.

The pronouns of power/The power of pronouns

Besides explaining how pronominal selection changed over time, I also studied how

function words like “I” and “we” were structurally embedded in the parliamentary debates, by examining how they related to the ideology or the power status of the speaker. Previous research has suggested that pronominal selection often correlates with specific attributes of the speaker, such as gender, age or social status. In the context of parliamentary debates however, only the power status of the representative significantly correlated with certain pronominal patterns. MPs belonging to the parliamentary majority used the first person singular significantly more, especially in combination with mental state verbs such as “je crois” and “je pense”. Closer inspection indicated that MPs with more institutional power left more room for negotiation when stating their personal opinion, thereby displaying greater respect for the negative face of the speaker and the audience. In parliament, politeness and power seemed to correlate positively.

FRANCINE BOLLE

La mise en place du syndicalisme contemporain et des relations sociales nouvelles en Belgique (1910-1937)

Thèse de doctorat défendue le 25 septembre 2013,
Université libre de Bruxelles, Faculté de Philosophie et
Lettres, Section Histoire. Promoteur : Serge Jaumain.

En dépit de son importance dans la formation de la société contemporaine, le syndicalisme apparaît comme l’un des “parents pauvres de l’historiographie en Belgique”, déplorait en 1980 Jean Puissant, promoteur initial de notre thèse et qui nous a indéfectiblement accompagné, dans sa réalisation jusqu’à la soutenance publique bien qu’il ait entretemps accédé à l’éméritat.

Pendant longtemps, l’histoire syndicale a été écrite avant tout au rythme des commémo-

rations et des anniversaires. Rédigée par des militants, pour des militants (et affiliés), ses objectifs étaient tout naturellement d'abord militants. Le corollaire de cette histoire syndicale engagée – qui a encore de beaux jours devant elle – est bien la production d'analyses très partielles et, il faut le dire, souvent très partiales de la réalité. Son style, largement "positiviste" privilégie l'action des grands dirigeants syndicaux, le récit lénifiant des luttes victorieuses et la description "en vase clos" des structures syndicales, au détriment d'une analyse des dynamiques sociales et des processus de fond qui ont traversé et influencé l'évolution du fait syndical.

Plusieurs auteurs ont, à partir des années 1960 et surtout des années 1980, entamé une approche scientifique de l'histoire syndicale. Mais, l'ampleur de la tâche historiographique à accomplir (manque d'études systématiques et scientifiques préalables) explique que cette production historique plus récente, plus riche de perspectives scientifiques, est demeurée largement monographique. Certes, on peut se réjouir des travaux de Rik Hemmerijckx (*VUB*) et de Patrick Pasture (*KUL*) sur les syndicalismes des périodes de la Seconde Guerre mondiale et de l'après-guerre, mais, il s'agit de perles rares.

La présente thèse a pour ambition de contribuer à combler ce déficit historiographique en ce qui concerne l'évolution du syndicalisme belge au cours de l'entre-deux-guerres, période qui nous est apparue essentielle à plus d'un titre dans le processus de mise en place du syndicalisme contemporain en Belgique. Cette période est en effet non seulement marquée par l'avènement d'un syndicalisme de masse, par l'intégration des syndicats dans des nouveaux systèmes de

relations industrielles (naissance des premières commissions paritaires), par leur rôle officiel dans la redistribution des secours étatiques de chômage, mais également par une centralisation, une concentration et une rationalisation syndicales accrues. Au-delà de la simple description des faits, il s'est agi d'analyser comment et suivant quelles modalités les diverses composantes du mouvement syndical ont participé à ces transformations sociétales en même temps qu'elles se sont trouvées transformées par elles.

Cette approche globale nous a amenée, dans la première partie de notre thèse, à reconsidérer l'influence particulière du premier conflit mondial sur les évolutions spécifiques du fait syndical, des relations industrielles et des politiques sociales belges au cours des années 1919-1921. Pour évaluer l'ampleur des changements, nous sommes également revenu sur la situation du mouvement syndical belge avant la guerre et sur ses trajectoires historiques propres. La seconde partie de notre étude est consacrée à l'analyse des processus qui, au cours des années 1918-1920, ont présidé à la mise en place de nouveaux systèmes de relations industrielles en Belgique et au "boom" syndical de l'immédiat après-guerre. Enfin, l'étude des conséquences de l'ensemble de ces évolutions sur la doctrine, l'action et la structuration des organisations syndicales dans les années vingt et trente est l'objet de la troisième et dernière partie de notre travail.

En débutant cette thèse, nous savions qu'il nous faudrait pallier un premier problème : la disparition quasi entière des archives syndicales de l'entre-deux-guerres. Aux causes habituelles de perte et de dispersion des archives du mouvement ouvrier, s'ajoutent en effet les conséquences de la guerre 1939-

1945, à savoir des destructions volontaires de documents par les organisations elles-mêmes afin d'éviter qu'elles ne tombent aux mains de l'Occupant et les réquisitions effectives d'archives opérées et transférées par ce dernier à Berlin, avant d'être à leur tour emportées par les Russes à Moscou. Un certain nombre ont été rapatriées à l'AMSAB depuis 2002, mais il s'agit principalement d'archives relatives à la branche politique du mouvement ouvrier socialiste. Pour en avoir fait l'expérience lors de notre mémoire de licence, nous savions cependant que la presse syndicale, de par la régularité et de par les tâches qu'elle remplit – propagande, organisation et information – pouvait nous permettre de plonger au cœur de la vie des organisations. En raison de la faiblesse des autres moyens de communication de masse à l'époque, elle était beaucoup plus abondante qu'actuellement. Nous avons recensé l'existence de plus de 130 titres de journaux professionnels pendant la période de l'entre-deux-guerres. D'autres sources publiées ont également alimenté nos recherches : les récits "historiques" rédigés par des militants, mais surtout les rapports et comptes rendus des multiples activités syndicales, les manuels de propagande et brochures diverses et, enfin, les séries statistiques des grèves et les informations syndicales publiées mensuellement par le Ministère de l'Industrie et du Travail. L'ensemble de ces sources publiées présentait l'avantage de nous fournir, de manière régulière, des informations de type similaires pour un grand nombre d'organisations (y compris des syndicats minoritaires), rendant ainsi plus aisée la comparaison.

Un des apports essentiels de notre recherche a été de reconsidérer l'incidence de différents types de conflits sur un certain nombre de

transformations du mouvement syndical. Les premiers conflits déterminants en ce sens sont sans conteste les conflits sociaux qui s'expriment en grande partie par des grèves : les périodes de fortes tensions sur le plan des relations industrielles sont globalement des périodes d'accélération des changements dans le monde syndical. Bien que ce lien n'ait guère de quoi surprendre, l'étude des évolutions du fait syndical à la lueur du mouvement social des grèves n'avait jamais fait l'objet d'une analyse systématique en ce qui concerne la période de l'entre-deux-guerres. La seconde catégorie de conflits dont nous avons pu mettre en avant l'influence sur la construction du fait syndical belge est celle relevant de la concurrence que se livrent entre elles les organisations syndicales de tendances différentes (socialistes, chrétiennes, libérales, communistes, indépendantes). Avec l'avènement des nouveaux systèmes de relations industrielles, les dirigeants syndicaux vont porter une attention plus soutenue encore à la croissance des effectifs et au recrutement, puisque ceux-ci ont désormais également pour enjeu l'obtention d'une représentation dans les diverses commissions officielles à participation syndicale. S'ensuit une course au prosélytisme qui se traduit par l'adoption de certaines lignes de conduite (positionnements idéologiques, attention portée aux femmes, aux jeunes) et de modifications des structures syndicales (entre autre, le développement des assurances et des services syndicaux) pour renforcer leur audience vis-à-vis de leurs affiliés ou des affiliés potentiels. Un troisième type de conflits sont ceux qui traversent de l'intérieur les organisations en question. Pendant l'entre-deux-guerres, ils sont particulièrement importants au sein des organisations de tendance socialiste. Pour tenter d'affaiblir ces

oppositions et courants autonomistes internes, la Commission syndicale du Parti ouvrier et des Syndicats indépendants (CS) va tenter avec plus ou moins de succès de faire modifier les règlements ou statuts syndicaux, et même prendre des mesures disciplinaires qui iront jusqu'à l'exclusion des militants du Parti communiste de Belgique des postes dirigeants des syndicats (motion Mertens, 1924). Dans notre thèse, nous postulons que l'ampleur des diverses tendances centrifuges traversant le mouvement syndical socialiste a été pour une grande part déterminante dans la faible marge de manœuvre de la CS en matière d'unification et d'homogénéisation des structures syndicales (à l'inverse de ce qui s'observe du côté chrétien et libéral); dans le caractère nébuleux et mouvant de ses doctrines syndicales (contrastant avec le programme sociétal chrétien, clairement défini depuis le haut de la structure syndicale) et enfin dans l'évolution de ses relations avec les autres courants syndicaux (la CS a été progressivement plus préoccupée de résoudre ses conflits internes que de lutter contre la concurrence des organisations traditionnelles chrétiennes ou libérales). Enfin, la quatrième et dernière grande catégorie de conflits qui a marqué de son sceau la mise en place du syndicalisme contemporain touche aux relations du mouvement syndical avec les autres branches du mouvement ouvrier, à savoir principalement les partis, coopératives et mutualités. On songe par exemple aux modifications intervenues dans l'organisation des caisses syndicales de maladie en fonction des relations entretenues avec les mutualités.

Pour l'étude de l'évolution des relations industrielles, pour l'histoire sociale et l'histoire du mouvement ouvrier en particulier, l'histoire syndicale de l'entre-deux-guerres

s'avère d'une richesse extraordinaire. Nous espérons que notre travail est parvenu à mettre en lumière l'intérêt que peut procurer l'analyse de l'activité syndicale de cette période pour la compréhension de la société contemporaine ainsi qu'à ouvrir des pistes pour de futures recherches, notamment pour confronter le cas belge à l'évolution des autres syndicalismes européens et enrichir ainsi la connaissance générale du fait syndical dans sa dimension transnationale.

ARNAUD BOZZINI

Engagement politique et reconstruction identitaire. Les Juifs communistes à Bruxelles au lendemain de la Seconde Guerre mondiale (1944-1963)

Thèse de doctorat en Histoire, Art & Archéologie défendue à l'Université libre de Bruxelles (ULB), 2012.
Promoteur : Jean-Philippe Schreiber.

Alors qu'un grand silence s'était fait au lendemain de la Seconde Guerre mondiale, le judéocide a été depuis trois décennies investi par la recherche historique. Le constat est toutefois bien différent pour la période de la reconstruction des collectivités juives après 1945 : celle-ci demeure en grande partie absente de l'historiographie contemporaine. Or, le séisme que constitue le judéocide incite à analyser les divers processus qui se mettent alors en place et qui visent à terme à la reconstruction de la collectivité juive de Belgique. Cette thèse doctorale cherche donc à éclairer ce processus de retour à la normale. L'objectif est plus spécifiquement d'interroger la "période de la reconstruction" sous l'angle de l'engagement politique. C'est donc à la fois une histoire socio-politique et une histoire culturelle de la reconstruction de la collectivité juive à Bruxelles que cette analyse propose. L'approche ainsi adoptée identifie tant les enjeux majeurs auxquels

la collectivité juive doit faire face après la Libération que les réponses spécifiques qu'apporte l'activisme politique durant une décennie-charnière dans l'histoire des Juifs de Belgique. Dans cette réflexion sur l'investissement politique comme moteur de reconstruction, l'analyse se porte plus spécifiquement sur l'implication du milieu juif progressiste et communiste bruxellois dans ce processus. En appréhendant la présence et l'action spécifique des Juifs communistes dans la reconstruction de la Communauté à Bruxelles, cette recherche met en lumière la manière dont l'engagement politique, dans ses applications concrètes, peut être un facteur de revalorisation et de reconstruction de soi et de sa propre collectivité. À cette fin, cette étude s'articule principalement autour des archives du mouvement des Juifs communistes bruxellois, Solidarité Juive (documents administratifs et presse yiddish), de celles des animateurs ainsi que des archives d'un certain nombre d'instances du PCB. Ces sources ainsi revisitées situent cette recherche au confluent de quatre pôles historiographiques : l'histoire des Juifs en Belgique et le génocide, le parcours des militants judéo-communistes en Belgique, l'histoire du communisme en Belgique et enfin celui des processus mémoriels.

Après une introduction et un aperçu chronologique, cette thèse s'articule autour de six chapitres. Le premier, intitulé "Une collectivité en reconstruction", esquisse une typologie socio-politique qui cerne les débats animant la "rue juive" au lendemain de la Seconde Guerre mondiale. Ce chapitre offre donc un tableau circonstancié des lignes de force du processus de réinsertion qui constituent le fil rouge de notre propos. Les chapitres suivants étudient plus en détail

l'engagement social, mémoriel, culturel et politique des Juifs communistes à Bruxelles et leur impact effectif sur le "processus de reconstruction". Le deuxième chapitre, "L'ancrage social de la mouvance judéo-communiste", illustre et analyse l'action sociale et l'implication des militants en question au sein du maillage institutionnel judéo-bruxellois. L'intérêt pour le devenir de la jeunesse juive constitue le point central de ce processus. "Entre nécessité et enjeu politique : l'avenir de l'enfance juive", le chapitre 3, s'intéresse autant à la politique menée et à ses applications concrètes qu'à la pédagogie qui sous-tend de manière éclairante cette démarche. L'inscription de ces militants dans le processus de reconstruction à travers son implication dans la promotion d'une culture yiddish populaire et sécularisée d'une part et la valorisation de la mémoire de la Résistance juive et du combat antifasciste d'autre part, deux objets (et agents) implicites mais fondamentaux de la reconstruction constituent les chapitres 4 et 5. À travers ces deux volets, cette recherche met également en lumière le processus de constitution d'une image de soi à revaloriser après les années de persécution. Le chapitre 6, "L'idéologie à l'épreuve de la reconstruction", analyse l'évolution des rapports et des tensions entre les militants juifs et le PCB. Ce portrait collectif du militantisme judéo-communiste à Bruxelles après 1945 met en évidence la *nature* même de cet engagement. Ce chapitre s'attache à décrire l'impact de cette relation et de sa détérioration sur le processus de reconstruction. Le propos illustre la tentative des militants juifs de réaliser une synthèse entre l'allégeance indéfectible à une utopie politique et aux structures qui l'incarnent, et un attachement revendiqué à une identité spécifique.

Enfin, avant de conclure, cette recherche s'intéresse à l'investissement de ce militantisme dans une phase avancée du processus de reconstruction et de redéploiement de la collectivité juive de Bruxelles autour des centres communautaires. À travers la redéfinition du paysage juif à la fin des années 1950, l'épilogue propose une réflexion sur la nature de l'identité juive et communiste d'après-guerre. Ce groupe élabore une réponse évolutive qui tente la conciliation entre des aspirations diverses. Cette dynamique centrale de la réintégration sociale met en exergue l'impact d'un engagement politique radical, égalitaire, universaliste. Agissant comme un révélateur des tensions socio-politiques de la Belgique d'après-guerre, cet engagement politique – ce qui est propre à tout groupe minoritaire – s'avère un vecteur de reconstruction mais également d'émancipation. Il crée les conditions d'une certaine audace et offre un marchepied idéal au processus d'intégration. Créant les conditions de l'émancipation, il engendre l'explosion des possibles. Le paradoxe est néanmoins que, ce faisant, le PCB favorise la dissonance entre un cadre politique rigide inadapté aux utopies et aux rêves qu'il avait pu susciter, et le processus d'émancipation qu'il alimente et qui libère, enfin, les "enfants du ghetto".

ANNEKE GEYZEN

**Culinaire vererfgoeding in
Vlaanderen tussen 1945 en 2000.
Een historisch-gastrologische
analyse**

Social & Cultural Food Studies (FOST), Vrij Universiteit Brussel (VUB), 2013. Promotor : Peter Scholliers.

Mijn doctoraatsonderzoek leidt in met de observatie dat *marketeers*, *trendwatchers* en

media de huidige (her)ontdekking van een 'eigen' verleden en een 'eigen' *Heimat* als één van de fundamentele maatschappelijke krachten van vandaag beschouwen. Volgens hen moet deze (her)ontdekking worden geïnterpreteerd als een reactie op de recente internationalisering en industrialisering van de samenleving en mondt ze uit in de zoektocht naar een identiteit die mentale grenzen afbakt. Op haar beurt krijgt deze (her)ontdekking vorm in een uitdijend cultureel erfgoedveld dat zich door middel van de bewaring van materiële en immateriële cultuur voor de bescherming van een 'eigen' verleden en een 'eigen' *Heimat* en dus voor de afbakening van een 'eigen' identiteit inzet. De afgelopen jaren hebben dergelijke bewarings- en beschermingsinitiatieven zich in toenemende mate op zogenaamde *historical cuisines* toegespitst, waarbij culinaire kennis en *knowhow* uit 'de goeie ouwe tijd' voor invloeden van de hedendaagse internationaliserende en industrialiserende voedselketen worden behoed. Binnen dergelijke context hebben belanghebbende actoren – *marketeers*, *trendwatchers* en media, maar evengoed erfgoedwerkers – het over traditionele bereidingen, gerechten op grootmoeders wijze of producten van bij ons als ijkpunten van een 'eigen' identiteit.

Als *historica* formuleer ik bij deze uitspraken een aantal kritische kanttekeningen. Ten eerste voeg ik een noot toe bij de profilering van de internationalisering en industrialisering van de voedselketen als recente fenomenen. Historisch onderzoek heeft immers aangetoond dat deze contextuele factoren een lange geschiedenis kennen en niet alleen van recente datum zijn. Ten tweede plaats ik een vraagteken bij de vage formuleringen omtrent de zogenaamde zoektocht naar een

voedsel gerelateerde identiteit. *Marketeers*, *trendwatchers* en media hebben het dan wel over het afbakenen van mentale grenzen, maar ze laten het te allen tijde na te specificeren welke grenzen worden beoogd. Geïnspireerd door de combinatie van deze kritische kanttekeningen stel ik me tot doel historisch onderzoek te verrichten naar het verband tussen voeding en identiteit en na te gaan of de internationalisering en industrialisering van de voedselketen een toonaangevende rol spelen met betrekking tot dit verband. Ik verduidelijk dat ik deze doelstelling wil bewerkstelligen aan de hand van een historisch-gastrolinguïstische analyse van culinaire vererfgoeding in Vlaanderen tussen 1945 en 2000.

Deel I – bestaande uit hoofdstukken 1, 2 en 3 – bekommert zich om de encenering van het onderzoek. In hoofdstuk 1 stel ik dat *Food Studies* de afgelopen jaren door een *heritage turn* worden gekenmerkt. *Food Studies* worden immers een toenemend aantal studies gewaar die erop zijn gericht de (hedendaagse) (her)ontdekking van een ‘eigen’ verleden en een ‘eigen’ *Heimat* in termen van identiteit en gevoelens van eigenheid te verklaren. Naar aanleiding van de identificatie van deze *heritage turn* geef ik een overzicht van het wetenschappelijk onderzoek naar concepten die in verband kunnen worden gebracht met zogenaamde *historical cuisines*. Op basis van dit overzicht schuif ik de notie *patrimonialisation alimentaire* (culinaire vererfgoeding) als kritisch en theoretisch raamwerk voor mijn onderzoek naar voren. *Patrimonialisation* of vererfgoeding betreft de intellectuele toe-eigening van bepaalde aspecten van het voedsellandschap door middel van een uitgekende woordenschat die historische en/of geografische verankering

veronderstelt. Het gaat bijgevolg om het gebruik van termen als authenticiteit, traditie, grootmoeders keuken, *terroir* en geografische indicaties. Overigens distilleer ik uit deze notie een probleemstelling waarin het verband tussen culinaire vererfgoeding en identificatieprocessen in Vlaanderen tussen 1945 en 2000 centraal staat. Ik stel me tot doel na te gaan wanneer en hoe culinaire vererfgoeding aan de oppervlakte komt en aan welke identiteiten wordt gerefereerd. Om deze centrale vraag tot een goed einde te brengen, werk ik een aantal deelvragen uit waarin wordt gepolst naar de ideologische referentiekaders, de maatschappelijke constellaties en de inhoud van de culinaire vererfgoeding.

Hoofdstuk 2 gaat over de opzet van het onderzoek en verklaart waarom voor Vlaanderen tussen 1945 en 2000 als *case study* wordt gekozen, waarom vrouwenmagazines een geschikte bron zijn om het onderzoek tot een goed einde te brengen en hoe ik de magazines methodologisch heb benaderd om de materie en de onderzoeksresultaten de baas te kunnen. Ik opteer voor de combinatie van een kwantitatieve predicaatanalyse en een kwalitatieve *close reading* die ik op drie vrouwenmagazines toepas : het maandblad van de katholiek geïnspireerde Belgische Boerinnenbond/Katholiek Vormingswerk voor Landelijke Vrouwen (*De Boerin/Bij de Haard /Eigen Aard*), het maandblad van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (*De Stem der Vrouw*) en het commercieel georiënteerde blad voor de stedelijke (klein)burgerij en middenklassen *Het Rijk der Vrouw*.

Hoofdstuk 3 geeft een bondig overzicht van de contextuele factoren die Vlaanderen na de Tweede Wereldoorlog kenmerken. Het

shotelt een kritische bespreking van de internationalisering van de voedselketen voor, staat vervolgens stil bij de agrarische, politieke en economische ontwikkelingen in België tussen 1945 en 2000 en heeft uiteindelijk de specificiteit van Vlaanderen als *case study* uit de doeken gedaan.

Deel II – bestaande uit hoofdstukken 4 en 5 – spitst zich toe op de predicaatanalyse van de receptenrubriek van de geselecteerde vrouwenmagazines. Hoofdstuk 4 doet een algemene situering van de receptenpagina's van *De Boerin/Bij de Haard/Eigen Aard*, *De Stem der Vrouw* en *Het Rijk der Vrouw* uit de doeken en schetst de vererfgoedingsbelangstelling van de magazines ten opzichte van de kookkatern als geheel. De analyse toont aan dat de vrouwenbladen zich in beperkte mate om culinaire vererfgoeding bekommeren en dat de vererfgoedingspredicaten vooral met betrekking tot voedselbewaring, feestelijkheden en afzonderlijke ingrediënten worden aangewend.

Hoofdstuk 5 situeert het beperkte aandeel van de vererfgoedingspredicaten chronologisch en neemt de inhoud van de vererfgoedingsinteresses van de onderzochte magazines onder de loep. De analyse legt aanzienlijke divergenties tussen de geselecteerde bladen bloot en verduidelijkt dat het vererfgoedingsverhaal sterk ideologisch verschilt en bijgevolg onmogelijk in veralgemenende termen kan worden omvat.

Deel III – bestaande uit hoofdstukken 6, 7 en 8 – pikt in op de thema's waarvan de predicaatanalyse heeft aangetoond dat ze het onderwerp van culinaire vererfgoeding in de onderzochte magazines vormen en heeft deze thema's aan een *close reading* onderworpen.

Hoofdstuk 6 gaat over het verband tussen voedselbewaring en culinaire vererfgoeding bekommerd en toont andermaal aan dat de vererfgoedingsbelangstelling van de onderzochte magazines onmogelijk aan veralgemenende besluiten kan worden onderworpen. *De Boerin/Bij de Haard/Eigen Aard* eigent zich vooral de huishoudelijke inmaak als reactie op de industriële blikvoeding en de koude bewaring toe, *De Stem der Vrouw* zet zich tegen zogenaamd traditionele inmaak en *Het Rijk der Vrouw* gaat gedurende de onderzochte periode om verscheidene redenen tot de culinaire vererfgoeding van de huishoudelijke inmaak en de industriële blikvoeding over.

Hoofdstuk 7 neemt het verband tussen feestcultuur, voeding en culinaire vererfgoeding onder de loep en toont aan dat festiviteiten zelden of nooit in termen van typische gerechten worden benaderd in de onderzochte magazines.

Hoofdstuk 8, ten slotte, spitst zich toe op het gebruik van geografische adjectieven en *terroir* gerelateerde noties en duidt aan dat *De Boerin/Bij de Haard/Eigen Aard*, *De Stem der Vrouw* en *Het Rijk der Vrouw* zich met betrekking tot de toepassing van dergelijke predicaten veelal laten leiden door externe actoren zoals de NDALTP, die tot vererfgoedingsinitiatieven overgaan en die de damesbladen tot vererfgoedingsbelangstelling aanzetten.

Mijn onderzoek toont aan dat de zogenaamde (her)ontdekking van een 'eigen' verleden en een 'eigen' *Heimat*, althans wat Vlaanderen tussen 1945 en 2000 als *case study* betreft, niet als één van de fundamentele maatschappelijke krachten van een samenleving kan worden

beschouwd. De (her)ontdekking vormt slechts een beperkt onderdeel van een reeks thema's waaraan zuilorganisaties en commerciële instanties aandacht besteden. Tevens meen ik met mijn onderzoek te kunnen bijdragen tot algemene inzichten in de manier waarop samenlevingen met verandering omgaan. De angst voor verandering spoort belanghebbende actoren tot culinaire vererfgoeding en dus tot de bescherming en bewaring van zogenaamd gekende aspecten van het voedsellandschap aan. Kortom, ik toon aan dat culinaire vererfgoeding zich op het raakvlak tussen verandering en continuïteit – of althans constellaties die als dusdanig worden voorgesteld – bevindt.

Uiteindelijk wil ik wijzen op de vele velden waar mijn onderzoek me heeft gebracht en de deelthematieken die uit de analyse naar voren zijn gekomen. Het verband tussen culinaire vererfgoeding en identificatieprocessen in de onderzochte vrouwenmagazines heeft niet enkel betrekking op voedingsgeschiedenis, maar legt aspecten van politieke, economische en sociale geschiedenis bloot. Daarnaast schrijf ik over landbouwgeschiedenis, over voedselproductie en -distributie, over genderrelaties en emancipatie, over technologie en consumentenvertrouwen, over de geschiedenis van het dagelijks leven en feesten, over marketing en communicatie, over gezondheid en genot, en over smaak en kwaliteit.

VERA HAJTÓ
Milk Sauce and Paprika. Migration, Childhood and Memory of the Interwar Belgian-Hungarian Child Relief Project

KU Leuven, Faculty of Arts, Research Unit "Modernity and Society 1800-2000", 2013. Supervisor : Patrick Pasture, Co-supervisor : Idesbald Goddeeris.

Shortly after the First World War, between 1923 and 1927, transnational and national social institutions set up a humanitarian child relief action between Hungary and Belgium. In the framework of this project approximately twenty-two thousand Hungarian children were moved between the two countries. Some of them spent their holiday and then returned to their Hungarian families, others remained in Belgium with their foster families forever. The children's experiences of the relief project considerably differed from each other. However, they all travelled and spent time in Belgium in the framework created by the same national and transnational organisations. The relief project and its organisers (the Catholic Church and community for the most part) significantly influenced the lives of families and the lives of all of the children regardless of the children's later trajectories.

The migration of children still remains hardly explored in migration history research. Especially the question of understanding better the influence of migration on children and childhood has not yet been analyzed extensively. Admittedly, children who travelled/migrated unaccompanied did not form a large segment of the migrating population. However, the first half of the 20th century provided many examples of migrating children usually in the framework of one of the many humanitarian initiatives of the period (e.g. Russian, Austrian, Spanish, Jewish or Greek child rescue projects, etc.). The Hungarian children were one of the early participants of these humanitarian efforts.

The main question of the present study is how experiences of migration influence the

representation of childhood. The book explores the relationship between migration and childhood and explicitly demonstrates these two social constructions significant interconnectedness. This interconnectedness is strongly motivated by the observation that creation and negotiation of identities are central to both migration and childhood and that the realm of memory has a decisive influence on the conceptualization of the two. Up until now, the history of childhood is often treated as a marginal, excessively sentimental, and under-theorized subject. Yet, the history of childhood is anything but a trivial topic. As Steven Mintz has argued, childhood is the true missing link : connecting the personal and the public, the psychological and the sociological, the domestic and the state. However, just like childhood provides the 'missing link' between structural levels and social actors, migration history research intends to do the same when investigating structure and agency. Therefore it is most relevant to investigate childhood in migration and the influence of the migration experience on children and their families.

This research contributes to the understanding of childhood and migration in a more comprehensive way than the few previous studies on children and migration did regarding structure and agency. It focuses on several different levels of analysis and not only the macro structures. By analyzing the different actors of the project on three different structural levels (macro-, meso-, and micro-level), this study uncovers the ever-so important inter-relatedness of structural context and the individual agency. The potential risk of focusing only on one structural level of migration, e.g. political institutions and their role in the migration, is that a very important element of

the migration process, the development and interaction of various social identities, often remain undiscovered. Furthermore, in the present case, it would only lead to the partial understanding of the social construction of childhood. It is already long known from the extensive literature on migration theory that the process of migration strongly influences individual and collective social identities. In this study age, class, gender and religious identities are all under scrutiny.

Based on many different sources, such as official documentations, contemporary newspapers, public and private photograph collections, family correspondences, biographies and interviews, this work discovers the history and the political, social and cultural impacts of the Belgian-Hungarian child relief project on the two collaborating countries and on the participating families. The low numbers of publications on historical child migration, which can partly be explained by the lack of available primary sources, especially on the topic of the Hungarian children, make this research a pioneering endeavor. Migrants themselves usually do not produce a lot written documents, children even less. However, the Belgian-Hungarian child relief project has received much publicity. It was not only commented and debated in public, but the channels of local periodicals were also used for recruitment. The families participating in the program obtained the necessary practical and ideological information from the newspapers. Other useful and very intriguing sources were the public and private photograph collections and family correspondences for obtaining information on the project and its consequences on the lives of the participants. Together with the correspondences hundreds of photographs

were preserved in the private collections of the families. Although migrants are probably not the most likely subjects of photography, children, it seems, were favorites of the official and family cameras. The ideological potential of the childhood for the nation made it interesting for the official cameras, while the central position of children in the family structure made it interesting for the family cameras. Oral historical sources, such as interviews are also analyzed here in order to shed some light on the experiences of the individual participant of the Belgian-Hungarian child relief.

This study shows how public and private memories of the relief project defined the different meanings of the project for the different participants. How the different social actors, Belgian and Hungarian, like state officials, the Catholic Church and its community, the families or the children themselves understood and negotiated the opportunities that the project offered them. Every one of these participants created and imagined their own version (public and private) of childhood. Furthermore, the research uncovered that the consequences of the relief project transcended the benefit of a holiday as some of the children remained in the care of their Belgian families for good. Remembering their childhood, under the crucial influence of the relief project, the holiday turned to become a migration experience. Even those children who after their temporary stay in Belgian families returned to their home country, tended to relate and remember about their holiday as a life-changing experience, a journey that took them across national and cultural borders.

MADELEINE JACQUEMIN

Fer-Fonte-Acier. L'industrie sidérurgique en Brabant wallon. Histoire des Forges de Clabecq des origines à 1939

Thèse de doctorat en Histoire, Art & Archéologie défendue à l'Université libre de Bruxelles (ULB), 2013. Promoteurs : Jean-Jacques Heirwegh & Serge Jaumain.

La thèse sur l'histoire des Forges de Clabecq a la singularité de comporter deux études particulières : l'inventaire du fonds d'archives des Forges de Clabecq, déposé aux Archives générales du Royaume par la curatelle de la société anonyme Forges de Clabecq, entre 2002 et 2006, et, une monographie consacrée aux Forges de Clabecq, avec comme fil rouge le développement de l'entreprise de la fin du XVIIIe siècle à la veille de la Seconde Guerre mondiale.

L'inventaire des archives de la s.a. Forges de Clabecq (1752-2001)

Les 300 mètres linéaires d'archives couvrent la totalité de la période d'activité de la s.a. Forges de Clabecq ainsi que de ses prédécesseurs en droit, soit de 1752 à 2001. L'inventaire est divisé en cinq parties et contient 6.945 articles. Ce fonds d'archives est aujourd'hui conservé aux Archives de l'État à Louvain-la-Neuve.

La thèse : Fer-fonte-acier. L'industrie sidérurgique en Brabant wallon. Histoire des Forges de Clabecq des origines à 1939

Malgré une abondante historiographie sur la sidérurgie, il est curieux de constater que les travaux historiques portant, en totalité ou en partie, sur les Forges de Clabecq sont très rares, d'autant plus pour la période étudiée. L'histoire de l'entreprise est quelquefois évoquée dans des ouvrages, mais toujours

de manière superficielle, ou dans le cadre restreint d'articles, ce qui en réduit forcément l'approche.

Cette quasi absence historiographique peut avoir plusieurs causes. Un premier élément d'explication réside sans doute dans la non-accessibilité des archives de l'entreprise... jusqu'il y a peu, l'auteure étant la première à utiliser l'imposant fonds d'archives de la s.a. Forges de Clabecq. Un second élément de réponse est certainement une des caractéristiques spécifiques des Forges de Clabecq, c'est-à-dire sa localisation en dehors des principaux bassins industriels belges, puisque l'usine est construite très au nord du sillon Haine-Sambre-Meuse.

Le phénomène est d'autant plus remarquable que les Forges sont connues du grand public, en tout cas en Belgique. Les Forges de Clabecq... À cette évocation, plusieurs images viennent à l'esprit immédiatement. La première est celle du syndicaliste Roberto D'Orazio et de la lutte syndicale des années 1996-1997. Une autre est celle de la démolition de l'usine des années 2010-2012. Pour les habitants du lieu, les Forges de Clabecq évoquent également le travail, le bruit, la poussière, les hauts fourneaux. Mais finalement, on en savait peu de choses de sa longue histoire...

Cependant, celle-ci est intéressante à plus d'un titre. L'usine n'a pas atteint le développement de certaines usines allemandes, françaises, ni même belges mais son point fort est d'avoir survécu, sur une très longue période, dans un environnement, a priori non propice, et d'être à l'origine, en partie, de l'essor de toute une région, a priori non sidérurgique, l'Ouest du Brabant wallon.

L'usine de Clabecq, aujourd'hui propriété de Duferco, s'étendait sur une superficie de 80 hectares (soit un rectangle de 2 km de long sur 880 mètres de large). Depuis quelques années, la majorité des bâtiments ont été détruits, dans le cadre du projet de réhabilitation du site par *Duferco Development*. À partir de ce constat, l'occupation du site a été la problématique centrale de la thèse.

Le principal questionnement est donc lié à l'implantation de l'entreprise à Clabecq du point de vue géo-économique : comment cette aventure industrielle a-t-elle débuté et comment s'est-elle maintenue et développée ? Comment l'usine s'est-elle construite ? Pourquoi ? Dans quel environnement ? Quelles furent les causes de sa longue existence, jalonnée de crises ?

La première hypothèse de travail est le maintien de la direction de l'entreprise dans le giron d'un nombre restreint de familles. Jusqu'en 1942, les Forges ont été successivement la propriété personnelle de trois familles de maîtres de forges : les Van Esschen, les Besme et les Goffin, cette dernière ayant régné à elle seule pendant 114 ans ! Les questions à résoudre ne manquaient pas : Qui sont ces personnes qui ont investi leurs capitaux dans l'usine de Clabecq ? D'où viennent-elles ? Quel est leur parcours personnel ? Quelle est la place des Forges dans leur vie ? etc.

Bien sûr, la contribution du personnel, tant les employés que les ouvriers, au développement de l'entreprise a également été étudiée.

L'évolution de la technique est un point très important dans l'histoire de la sidérurgie.

Depuis la fin du XVIIIe siècle, l'industrie sidérurgique a connu de nombreuses (r)évolutions techniques, comme la Révolution industrielle et la deuxième industrialisation. L'impact des progrès techniques sur l'histoire des Forges de Clabecq a donc fait l'objet d'une nouvelle série de questions : Quels sont les différents appareils utilisés au fil du temps ? Quelles sont les énergies utilisées ? Quelles sont les matières premières nécessaires ? À quel rythme les Forges de Clabecq ont-elles ou non suivi les progrès techniques ?

Enfin, toute usine sert à produire. Quels sont donc les produits fabriqués à Clabecq ? Pour quel(s) marché(s) ? Ont-ils évolué au fil du temps ? Ont-ils été utiles au développement de l'entreprise ?

Le cadre chronologique de la thèse s'étend des origines de l'usine à la veille de la Seconde Guerre mondiale.

Le cadre temporel de cette étude débute donc en 1781 lorsque le terrain sur lequel sera construit le moulin à battre le fer, point de départ de l'entreprise, est loué par Marc Pierre Van Esschen au seigneur de Clabecq. Il s'étend jusqu'à la veille de la Seconde Guerre mondiale, lorsque la société atteint sa vitesse de croisière.

L'année 1939 est également un tournant important dans la géographie de l'industrie métallurgique en Belgique avec le creusement du canal Albert, entre Anvers et Liège, qui marque le début de la politique de « maritimisation » de la sidérurgie wallonne.

Par ailleurs, le 12 décembre 1939, l'administrateur-délégué des Forges de Clabecq, Eugène Germeau, décède, après avoir dirigé

la société pendant près de trente années. Josse Goffin, président du conseil d'administration de la société depuis 1888 et dernier de la lignée des Goffin dans l'histoire des Forges de Clabecq, depuis 1828, s'éteint le 24 mars 1942. En l'espace de quelques mois, deux des personnes les plus importantes de l'histoire de la société anonyme disparaissent. La Seconde Guerre mondiale ouvre fondamentalement une nouvelle ère dans cette histoire de la société.

La thèse est divisée en six parties chronologiques, elles-mêmes composées de plusieurs chapitres thématiques.

CHRISTIAN JANSSENS

Maurice Maeterlinck, un auteur dans le cinéma des années 1910 et 1920 : une approche historique, sociologique et esthétique

Thèse de doctorat, Université Libre de Bruxelles, 2012.
Promoteurs : Dominique Nasta, Paul Aron.

Si l'œuvre littéraire de Maurice Maeterlinck suscite nombre de recherches, ses activités dans le domaine du cinéma sont moins connues et moins étudiées. La présente thèse, qui s'appuie sur les concepts de la sociologie de Pierre Bourdieu, entend combler une lacune en analysant la trajectoire de l'auteur dans le champ cinématographique pendant les années 1910 et 1920, c'est-à-dire la période où il manifeste le plus d'intérêt pour le cinéma. L'étude comprend trois analyses. La première concerne le point de vue de Maurice Maeterlinck, son entrée et son déplacement dans le champ cinématographique. L'auteur consacré dans son champ d'origine développe, dans le nouveau domaine investi, des produits dérivés orientés vers un public élargi et diversifié. La deuxième analyse concerne les

transformations du champ cinématographique et le point de vue des autres agents, en particulier celui des maisons de production et de distribution. Celles-ci insèrent les adaptations de l'auteur dans une série de produits plus ou moins standardisés, qui leur permettent de se situer dans ledit champ. La troisième analyse concerne quelques films et projets de films datant des années 1910 et 1920, liés aux œuvres littéraires de Maurice Maeterlinck, comme *The Blue Bird* (Maurice Tourneur, 1918). Aussi bien les composantes externes (par exemple, la mise en place du projet, la production ou l'exploitation) que les composantes internes (par exemple, la mise en scène ou l'éclairage) sont les indicateurs de la position de l'auteur et les indicateurs du fonctionnement du champ dans son ensemble.

GEERT LELOUP

Non pas un pouvoir illusoire. Ontstaan, rol en (on)macht van het Rekenhof (1814-1939)

Universiteit Gent, Vakgroep Geschiedenis, 2013.
Promotor : Luc François

Dit in februari 2009 opgestart en eind augustus 2013 met succes aan de UGent verdedigd doctoraatsproefschrift over het Rekenhof onder promotorschap van prof. dr. Luc François was enkel mogelijk dankzij de steun van het Rijksarchief, dat rijksarchivarissen de kans biedt om binnen de instelling een proefschrift over een institutioneel-archivistisch thema te maken.

Het Rekenhof is dan wel bekend, maar niet echt gekend : weinigen zijn op de hoogte van de interne organisatie en het precieze takenpakket. Dit gold ook voor zijn geschiedenis, die een vrijwel onontgonnen

terrein vormde ondanks het feit dat het met zijn oprichtingsdecreet van 30 december 1830 één van de oudste instellingen van België is. Er zijn dan wel tientallen publicaties en bijdragen over het Rekenhof verschenen, maar deze behandelen het onderwerp eerder vanuit juridisch of financieel oogpunt, zonder veel verwijzingen naar de historische context of evolutie.

Het aantal bijdragen over de geschiedenis van de instelling *stricto sensu* is dan weer op één hand te tellen. Daar waren verschillende redenen voor. Eerst en vooral is het takenpakket van het Rekenhof bijzonder technisch en complex, wat veel historici ontmoedigd zal hebben om zich in de materie vast te bijten. Daardoor bleef het terrein voorbehouden aan (voormalige) medewerkers van het Rekenhof, die een puur – en voor een leek soms moeilijk te behappen – juridische-organisatorische-financiële, kortom eerder technocratische invalshoek verkozen en begrijpelijkerwijs een doorgaans neutraal tot positief beeld van de organisatie schetsten. Een tweede, bijzonder cruciaal gegeven was dat het archief van het Rekenhof onontsloten en bijgevolg ontoegankelijk was, waardoor *überhaupt* het belangrijkste bronmateriaal ontbrak om de geschiedenis te kunnen bestuderen. De instelling heeft dan wel haar historisch archief vanuit een zeker plichtsbef en wegens het belang van precedentes zorgvuldig bewaard, maar dat belette niet dat oudere stukken na verloop van tijd in kelders en onder een dikke laag stof belandden en dat oorspronkelijke toegangen – die gerichte opzoekingen mogelijk maakten – verloren gingen.

Het gevolg was dat het Rekenhof ervaren werd als een instelling die wars van alle grote maatschappelijke gebeurtenissen en

tendensen en dus als het ware in een historisch vacuüm functioneerde. Het speelt echter – in principe – een cruciale rol in het Belgische institutionele landschap : een grondwettelijk verankerd en door de Kamer van Volksvertegenwoordigers voor een termijn van zes jaar verkozen college dat het beheer van overheidsfinanciën controleert, op nationaal niveau namens het parlement op de regering en op provinciaal niveau namens de provincieraden op de bestendigde deputaties.

De kernvraag van het onderzoek was dan ook hoe de instelling sinds haar oprichting in 1830 die taak heeft ingevuld. Het wou in de eerste plaats de organisatie en interne werking van de instelling meer in detail ontleden. Bijzondere aandacht werd daarbij besteed aan de leden die de rangen van het college bevolkten : wat was het profiel van deze mannen – vrouwen stooten pas in de tweede helft van de 20ste eeuw tot hun rangen door – en was zowel hierin als in de onderlinge verhoudingen een evolutie zichtbaar? Voorts was er de cruciale vraag of en hoe het Rekenhof zijn neutraliteit, objectiviteit en onafhankelijkheid garandeerde en wat de concrete interactie – of krachtverhouding – was met de andere belangrijke actoren in de sector van de overheidsfinanciën, zoals parlement, regering en individuele ministers en administraties. Tot slot was er de vraag welke controleprocedures werden gehanteerd, of ook hier een bepaalde evolutie merkbaar was en, zo ja, waarom. Kortom, slaagde het Rekenhof erin zijn grondwettelijke controletaak naar behoren uit te oefenen en de wens van het Nationaal Congres te realiseren, zoals die later door een medewerker werd geformuleerd als : “...*possédant non pas un*

pouvoir illusoire, mais un droit de contrôle réel”?

Vanuit methodologisch-heuristisch oogpunt werd gestreefd naar een vruchtbare samenwerking tussen archivaliek en geschiedenis. Er werd in vier verschillende fasen gewerkt, waarbij elke fase telkens de stapsteen vormde voor de daaropvolgende fase én een concreet eindproduct opleverde : beknopte instellingenstudie, selectielijst, inventaris van het archief uit de periode 1831-1939 – goed voor ca. 325 strekkende meter en ongeveer 10.500 inventarisnummers – en, tot slot, een grondige institutioneel-historische studie voor de 19de en de eerste vier decennia van de 20ste eeuw op basis van het geïnventariseerde archief, aangevuld met andere, verwante archiefbronnen, gepubliceerde bronnen en literatuur. Dit alles moest niet alleen inzicht bieden in de geschiedenis van het Rekenhof in de 19de en de 20ste eeuw, maar ook de nodige instrumenten opleveren voor de verdere ontsluiting van het archief en toekomstige studie van de instelling. De beslissing van het Rekenhof om het archief aan het Algemeen Rijksarchief in Brussel in bewaring te geven en voor historisch onderzoek open te stellen, kan in die optiek alleen maar worden toegejuicht.

Het onderzoek strekt zich uit over een bijzonder lange periode van 115 jaar, met 1814 als begin-en 1939 als eindpunt. Mogelijk roept dit de bedenking op dat een meer diepgaande studie van een kortere periode aangewezen was. Het Rekenhof is evenwel een instelling met een complex takenpakket, geworteld in traditie en jurisprudentie, niet het toneel van plotse, snelle ontwikkelingen. Evolutie, niet revolutie is dus het motto. De

focus op één specifieke episode zou in die optiek een beperkt, geïsoleerd en mogelijk zelfs enigszins misleidend beeld opleveren. Het neemt uiteraard niet weg dat door een dergelijk lang tijdsbestek zelfs in het kader van een doctoraatsonderzoek een gedetailleerde en allesomvattende studie onmogelijk was, te meer omdat een belangrijk deel van de beschikbare tijd geïnvesteerd werd in de ont-sluiting van het archief.

Daarom werden op basis van bestaande literatuur enkele specifieke sleutelperiodes geselecteerd die verhoudingsgewijs meer aandacht kregen in een poging cruciale langetermijnevoluties in kaart te brengen. Het onderzoek is bijgevolg opgedeeld in zes hoofdstukken die betrekking hebben op de periode van het Verenigd Koninkrijk (1814-1830), de eerste jaren na het oprichtingsdecreet van 1830 (1830-1833), het tijdperk van de unionistische regeringen (1833-1850), de lange periode van het midden van de 19de eeuw tot de Eerste Wereldoorlog (1850-1914) en ten slotte het tijdvak van de Duitse bezetting tot het einde van het interbellum (1914-1939). Aan de rol van het Rekenhof ten aanzien van Congo (tot 1914) wordt een afzonderlijk hoofdstuk gewijd.

De belangrijkste en enigszins verrassende conclusie is dat het Rekenhof een graadmeter is voor fundamentele maatschappelijke grondstromen en spanningsvelden binnen staat en maatschappij. De geschiedenis van het Rekenhof weerspiegelt deze van België, zowel in positieve als negatieve zin : verzet tegen Willem I en kritiek op de Algemene Rekenkamer, de strijd om onafhankelijkheid en invoering van voordertijd progressieve grondwettelijke bepalingen, de

moeizame toepassing van die hooggestemde principes in de daaropvolgende decennia, de opkomst van en strijd om de macht tussen georganiseerde politieke partijen en daaraan gekoppelde politisering en polarisering van het college, de koloniale erfenis van Leopold II, de sociale strijd voor de rechten van arbeiders en lagere ambtenaren, de taalstrijd van Nederlandstaligen, de worsteling met het alsmear uitdijende overheidsapparaat, het verschuivend evenwicht tussen wetgevende en uitvoerende macht.

Een andere belangrijke, daaraan gekoppelde vaststelling is dat het Rekenhof zelf geen autonome macht vormde en zich steeds ingeschreven heeft in het door de grondwet uitgetekende rechtssysteem met verschillende machten. Het vormde dus geen macht *an sich*, maar wel een machtsfactor : of het die rol actief dan wel passief invulde, hing onder meer af van de ruimere politiek-maatschappelijke context, de samenstelling en achtergrond van het college en de interactie tussen beide.

De archiefselectielijst is reeds online gepubliceerd op de website van het Rijksarchief, www.arch.be, en wordt binnenkort aangevuld met de tot een bijhorend studiedossier herwerkte instellingenstudie. De inventaris zal normaliter na afronding van de etikettering tegen eind 2014 door het Rijksarchief gepubliceerd worden, zowel op papier als *online* in de zoekmotor <http://search.arch.be>. Vanaf dat moment is het archief ook vrij raadpleegbaar in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Tot slot zijn er vergevorderde plannen om het proefschrift zelf deels in artikel-, deels in boekvorm te publiceren.

ARNAUD PÉTERS

Course à l'innovation et mécanique des brevets. L'évolution technologique dans l'industrie du zinc (1806-1873)

Thèse de doctorat en histoire, Université de Liège, Centre d'Histoire des Sciences et des Techniques, 2014. Promoteur : Eric Geerkens.

Dans le jeune État belge modulé par son statut international, l'innovation technique constitue une priorité étatique, mais aussi un des moteurs du développement entrepreneurial. L'essor industriel du 19e s. s'accompagne ainsi d'une course à l'innovation qui sous-tend de nombreux enjeux.

Cette thèse les questionne en parcourant, dans un premier temps, le territoire codifié de la propriété industrielle. L'étude porte d'abord sur la construction d'un système belge des brevets. Comment ce système est-il conçu par les premiers gouvernements de notre pays ? Quelles sont ses caractéristiques ? Comment favorise-t-il la course à l'innovation ? Il convient d'appréhender d'abord les cadres juridiques, les références et les singularités qui définissent l'expérience belge puis, ensuite, la nature de l'adhésion des acteurs au système en question.

Dans un second temps, l'interrogation privilégie une approche sectorielle. La relation liant les brevets à l'innovation est examinée à travers le cas de l'industrie belge du zinc et de l'entreprise qui la domine : la s.a. des Mines et Fonderies de zinc de la Vieille-Montagne, première multinationale d'Europe. Que révèlent les brevets à propos des technologies en place et de leur évolution ? Par quels mécanismes contribuent-ils à l'innovation ? L'analyse porte sur un corpus de plus de 200 brevets étudiés à la lumière des archives d'entre-

prises. Elle jette un éclairage sur les processus innovants et les conditions de leur déploiement.

Cette histoire technique de la filière du zinc illustre les dynamiques qui s'attachent à l'innovation au temps de l'essor industriel. Elle met en lumière un ensemble de stratégies mises en œuvre par les industriels pour contourner les problèmes que pose la technologie en place : imperfection des méthodes de réduction, nuisances, mécanisation, diversification, en ne celant pas les tâtonnements, hésitations, échecs, ruptures inhérents aux processus innovants.

PIETER RAYMAEKERS

Makers van een nieuwe wereld. De socioprofessionele geschiedenis van ingenieurs in België (1850-1914)

KU Leuven, KADOC, 2013. Promotor : Jan De Maeyer.

De voorbije twee eeuwen werden over ingenieurs de meest uiteenlopende meningen geventileerd. Soms werd de ingenieur opgevoerd als een mythische leerling-tovenaar, als de wegbereider van de moderniteit op de voorposten van de industriële revolutie. Anderen schilderden hem echter af als een onverschillige technocraat die de teloorgang van het familiebedrijf inluide. De ingenieur was ongetwijfeld een sleutelfiguur in de transitie van een pre-industriële, agrarische samenleving naar een industriële, kapitalistische en moderne maatschappij. Nieuwe technische mogelijkheden en professionele ontwikkelingen maakten van hem een emblematische figuur van verandering, vooruitgang en controle over de materiële wereld, onmisbaar in de moderniseringsplannen van overheid, industrie en burgerij.

Het hoeft dan ook niet te verbazen dat het historische en sociologische onderzoek naar de moderne ingenieur de laatste decennia in de lift zit. Het internationaal comparatief onderzoeksproject "*Engineering A New World : The Role of Engineers in Modern Society 1800-1914*" zoekt aansluiting bij die trend. De concrete uitvoering van het project bestaat uit twee doctoraatsstudies. Het doctoraat van Willemijne Linssen behandelt de eerste helft van de 19de eeuw en richt zich op de ontstaansgeschiedenis van het Belgische ingenieursberoep. De kern van mijn onderzoek omspannt de tweede helft van de 19de eeuw en loopt in jaartallen uitgedrukt van circa 1850 tot 1914.

Professionalisering en segmentering, twee processen uit de beroepsociologie, leveren het theoretisch fundament voor dit historisch onderzoek. Bij professionalisering verwerft een beroepsgroep gaandeweg een aantal cruciale kenmerken zoals een hoger opleidingssysteem, eigen beroepsverenigingen, een specifieke beroepspraktijk en eigen ideeën. Segmentering verklaart de onderverdeling van het beroep in verschillende segmenten, categorieën of fracties. Zowel binnen als buiten de landsgrenzen impliceerde de term 'ingenieur' een hele reeks interpretaties en identiteiten. Hierdoor werd het ingenieursberoep gekenmerkt door heterogeniteit, fragmentatie en zelfs rivaliteit. Het proefschrift zelf bestaat uit drie chronologische periodes : de genese (tot 1850), de opkomst (1850-1875) en de doorbraak (1875-1914) van de moderne ingenieur, of anders geformuleerd het ontwakken in, het bouwen aan en het veroveren van een nieuwe wereld. In deze drie periodes worden steeds drie hoofdthema's belicht : het ingenieursonderwijs, de inge-

nieursverenigingen en de sociale rol van de ingenieur.

Het eerste deel is opgevat als een proloog en behandelt in vogelvlucht de ontstaansgeschiedenis van het moderne ingenieursberoep tot 1850. De professionalisering en segmentering van de ingenieursgemeenschap tijdens de tweede helft van de 19de eeuw kunnen immers niet worden losgekoppeld van hun polymorfe ontstaansgeschiedenis. Achtereenvolgens komt de positie van de ingenieur in de drie Europese grootmachten, en tevens buurlanden van België aan bod : Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland. Op zoek naar transnationale verbanden en patronen biedt de internationale onderverdeling tussen een *school culture* en een *shop culture* soelaas. Deze aanpak laat bovendien toe om ruime aandacht te besteden aan enkele emblematische internationale instellingen zoals de *École polytechnique*, de *Institution of Civil Enigneers* of de *Polytechnische Schulen*. Vervolgens worden de inzichten uit de internationale historiografie toegepast op België, dat naar voren treedt als een smeltkroes van ingenieursculturen.

Het tweede deel staat in het teken van de opkomst van de moderne ingenieur tijdens het derde kwart van de 19de eeuw. Allereerst viel op hoezeer de industriële ingenieurs hun socioprofessionele achterstand ten opzichte van de staatsingenieurs stelselmatig verkleinden. Over heel West-Europa vroegen de nieuwe industriële omstandigheden om een reorganisatie van bestaande onderwijsinstellingen en de oprichting van nieuwe ingenieursscholen. In België uitte dit zich enerzijds in de industriële heroriëntering van de ingenieursscholen aan de

staatsuniversiteiten van Gent en Luik (1835). Anderzijds weerspiegelden de nieuwe ingenieursopleidingen aan de vrije universiteiten van Leuven (1864) en Brussel (1873) de institutionele, maar eveneens de ideologische versnippering van het beroep. Vooral de intrede van de katholieke ingenieur in Leuven, opgevat als een tegenreactie op de idee van vooruitgang en modernisering, genereerde een nieuwe breuklijn. Naast het hoger ingenieursonderwijs wordt de creatie van representatieve beroepsverenigingen beschouwd als een tweede, belangrijke graadmeter van professionalisering. Vanaf het midden van 19de eeuw werden overal in West-Europa ingenieursverenigingen gesticht. In België bestond de eerste generatie verenigingen uitsluitend uit alumniverenigingen, verbonden aan de scholen van Luik en Henegouwen. Binnen die verenigingen ontwikkelden ingenieurs bovendien geleidelijk een sociale visie op de samenleving en op hun positie in die samenleving. In dat proces van ‘vermaatschappelijking’ besteedden zij opvallend veel aandacht aan de keerzijde van de vooruitgangsmiddeel, aan *la question sociale*.

Het derde en laatste deel omvat de periode tussen 1875 en 1914 en valt samen met de tweede industriële revolutie. Deze acceleratie markeerde de ware doorbraak van de moderne ingenieur. Nieuwe wetenschappelijke, technologische en industriële impulsen brachten nieuwe uitdagingen, bedreigingen, maar vooral kansen. Binnen het ingenieursonderwijs brak een tijdperk van ‘internationale convergentie’ aan. Al kreeg die dominante schoolcultuur in de grote industrielanden wel een divergente invulling. Het succes van de Duitse *Technische Hochschulen*, de strategie van de *Grandes Écoles* en de *Instituts des Sciences appliquées*

in Frankrijk of de wetenschappelijke reconversie van het Britse ingenieursonderwijs verzinnebeeldden elk op hun eigen manier de transitie.

In België viel bovenal de enorme uitbreiding van het aantal ingenieursstudenten en studierichtingen op. Op kwalitatief vlak speelde de introductie van het ingenieurslaboratorium, de opkomst van innovatieve sectoren zoals elektriciteit of industriële chemie en een doorgedreven specialisatietendens een belangrijke rol. Zowel binnen als buiten de universiteitsmuren verschenen nieuwe ingenieurtypes zoals de landbouwingenieur, de elektrische ingenieur, de brouwer-ingenieur, de textielingenieur of de handelsingenieur. Ook het verenigingsleven kende een nieuwe dynamiek. Vanaf 1875 kreeg de eerste generatie alumniverenigingen met Luik en Henegouwen concurrentie van een tweede generatie met Leuven, Gent en Brussel. In 1885 werd bovendien de overkoepelende *Société belge des Ingénieurs et des Industriels* opgericht, die de isolatie en rivaliteit wilde doorbreken en de eenheid versterken.

De professionalisering en expansie van de ingenieursinstellingen ten tijde van de tweede industriële revolutie wijzigden de sociale rol en positie van de ingenieur in de moderne samenleving. Ingenieurs begonnen aan een steile klim op de sociale ladder en drongen door tot verschillende cenakels van de macht, zoals de industriële en financiële wereld, maar nu ook de politieke arena en de intellectuele milieus. Het nieuwe, sociale prestige ging bovendien gepaard met nieuwe vormen van sociaal expertise. Zo traden ingenieurs op de voorgrond tijdens de arbeidersrevolte van 1886 en leverden ze een belangrijke bijdrage in de Commissie van Arbeid en de

totstandkoming van de arbeidswetgeving. Er werd zelfs nagedacht over de komst van een sociale ingenieur. Ingenieurs traden naar buiten met hun ideeën over maakbaarheid, kosmopolitisme, ‘expertocratie’ en bovenal vooruitgang. Maar als snel zou het kanon-geschal van de Eerste Wereldoorlog de vooruitgangsdromen van de *belle époque* met een oververdovende knal doorprikken.

Doorheen het raamwerk van het proefschrift lopen drie rode draden, die kunnen worden beschouwd als bipolaire assen waarop de moderne ingenieur doorheen de lange 19de eeuw bewoog. De eerste rode draad is de veronderstelde harmonie tussen theorie en praktijk, tussen wetenschap en industrie. De ideale verhouding tussen *la science et l’art de l’ingénieur* vormde de inzet van vele discussies, onderwijscongressen en parlementaire debatten. Er werd nagedacht over het nut van theoretische hoorcolleges, exacte wetenschappen en abstracte wiskunde enerzijds en het belang van praktijkoefeningen, laboratoriumexperimenten en stages anderzijds. De tweede rode draad betreft de maatschappelijke positionering van de ingenieur tussen de arbeidersklasse en het patronaat, twee krachtige groepen die vaak lijnrecht tegenover elkaar stonden. De derde rode draad focust op de paradoxale relatie tussen het nationalisme en het internationalisme van ingenieurs. Belgische ingenieurs verspreidden zich over de hele aardbol, terwijl ook het aantal buitenlandse ingenieursstudenten in België spectaculair steeg. Bovendien trachtten ingenieurs het nationalistische sentiment, dat duidelijk toenam in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog, te verenigen met hun geloof in het universele karakter van wetenschappelijke en technologische kennis.

Het valt op dat ingenieurs zichzelf systematisch profileerden en legitimeerden als bemiddelaars en verzoeners. Ze hadden al snel begrepen dat dergelijke synergie een *unique selling proposition* bood. De ingenieur was immers een *homo novus*, permanent op zoek naar erkenning en macht, naar een eigen plaats in een samenleving die razend snel transformeerde. Dit proefschrift schetst de genese, de opkomst en de doorbraak van de Belgische ingenieur in de 19de eeuw. Hoe zij ontwaakten in, mee hielpen bouwen aan en uiteindelijk hun veroveringsoffensief inzetten op de samenleving. Kortom, hoe zij een nieuwe wereld hebben gemaakt en hoe die nieuwe wereld hen heeft gemaakt.

BÉNÉDICTE ROCHET

Des actualités filmées au service de l’histoire. La propagande audiovisuelle d’un gouvernement belge en état de siège (1940-1945)

Université de Namur, Faculté de Philosophie et Lettres, département Histoire, 2014. Promoteur : Axel Tishon.

Dans ses Mémoires (*Combats inachevés* publié en 1969), Paul-Henri Spaak met en évidence les priorités du gouvernement belge qui se reconstitue en septembre 1940 à Londres : s’imposer et convaincre ! D’emblée, la politique d’Hubert Pierlot et de ses acolytes s’inscrit dans une visée propagandiste. La Grande-Bretagne, les États-Unis, les pays neutres mais aussi la Belgique occupée et la colonie constituent les publics privilégiés. Mais, derrière la volonté affichée, ce gouvernement en exil est presque novice en matière d’information et de propagande. La dernière tentative, en septembre 1939, d’une intervention étatique dans la sphère des médias belges s’est soldée par un échec... Il convient donc d’être prudent. Dans un premier

temps, cette propagande gouvernementale va s'appuyer sur les vecteurs 'traditionnels' de la communication : presse écrite, presse illustrée, publications, expositions et radio. Mais, très vite, le cinéma suscite également leur intérêt : les actualités filmées, au vu de leurs potentialités et de leur efficacité – supposée – sur le malaxage de l'opinion publique, leur apparaissent comme une arme redoutable. S'appuyant sur les pratiques en la matière de leurs Alliés en exil et sans aucune expérience, le gouvernement Pierlot se lance dans l'aventure d'une propagande cinématographique qui le mènera de Londres jusqu'à Bruxelles libérée en passant par le Congo. En février 1942, il conclut un accord avec la *British Paramount News (BPN)* pour l'édition hebdomadaire de sujets d'actualités belges. En trois ans, 77 actualités filmées seront produites. En juin 1944, en vue de la libération imminente du territoire, il signe un contrat avec ses homologues britanniques et américains pour la production hebdomadaire d'un journal de presse filmée interallié, *Le Monde Libre*, qui aura le monopole des écrans belges jusqu'en décembre 1945.

Cette thèse propose de découvrir, par le biais de ces actualités filmées, le parcours sinueux de cette entreprise gouvernementale durant la Seconde Guerre mondiale. Il ne s'agit pas d'utiliser ces sources audiovisuelles comme des preuves administrables qui détaillent, valident ou contredisent le savoir historique sur la Belgique de l'exil ou sur la période de la Libération, étudié par ailleurs, mais de s'interroger sur une pratique culturelle et un fait cinématographique. L'objet filmique est ici observé sous toutes ses facettes tentant de voir ses fonctions, ses usages, sa performativité... tant dans le temps de sa production, de ses diffusions et de ses réceptions plurielles.

L'objectif est, à la fois, de comprendre l'impact de cette période conflictuelle sur le média cinéma et sur l'évolution de sa pratique en Belgique, avant et après-guerre, mais également de s'interroger sur l'utilisation, à ses propres desseins, de l'outil cinématographique par le gouvernement belge entre 1940 et 1945. Enfin, il s'agit de déceler les réactions, les horizons d'attente et les attitudes successives de l'opinion/des opinions en période de guerre.

Avant d'entrer dans la mise en récit de ce fait cinématographique, une partie préalable de la thèse s'interroge sur les processus qui mènent de l'événement à l'image, de l'image à l'Histoire. Pendant longtemps, l'historien contemporanéiste a laissé de côté les sources apparues à la fin du XIXe siècle et au cours du XXe siècle sur le plan (audio)-visuel, sonore, digital. Leur fonction sociale, culturelle et politique était complètement négligée et déconsidérée par rapport aux sources 'traditionnelles'. Il s'agit dès lors dans cette partie préalable, d'une part, de réfléchir sur le statut archivistique et historique, la légitimité et les apports de la source audiovisuelle dans la discipline historique afin d'insérer non seulement l'objet de la recherche, mais aussi les options heuristiques et méthodologiques dans une approche historique qui s'appuie tant sur l'historiographie de la Seconde Guerre mondiale que sur le champ de recherche 'Histoire et cinéma'. D'autre part, en l'absence d'un dépôt légal, d'un inventaire complet des lieux de conservation et étant donné les difficultés d'accès aux sources audiovisuelles en Belgique, souvent non inventoriées et parfois encore conservées sur des supports dangereux (nitrate de cellulose), cette partie met en évidence la problématique d'accès et de droits du patrimoine audiovisuel

et ses conséquences sur la recherche. Enfin, ce point préalable décrit les protocoles méthodologiques mis au point pour allier sources filmiques et non-filmiques et pour analyser le document audiovisuel dans sa totalité visuelle, matérielle et contextuelle. En effet, si, de prime abord, l'image paraît remarquablement lisible, en réalité, il faut dépasser la sensation de valeur factuelle et éviter de réduire l'image à son référent, à ce qui est 'visible'. Le document audiovisuel, fragment et mise en forme du 'réel', doit être analysé plus finement tant dans le 'champ' que dans le 'hors-champ' de l'image pour appréhender au mieux son historicité.

À l'instar d'un montage cinématographique, la narration de la thèse suit ensuite les différentes étapes de construction du fait cinématographique et est divisée en séquences. La première séquence, consacrée à la *Pré-Prise*, s'interroge sur la source émettrice et identifie son projet audiovisuel, ses intentions et ses limites. Il s'agit de déterminer les institutions et la politique cinématographique mises en place par le gouvernement belge et de décrire le contexte politico-médiatique dans lequel ces actualités filmées s'insèrent. La deuxième séquence se penche sur la *prise et les reprise(s)* : elle revient, dans un premier temps, sur la reconstitution des deux corpus filmiques dispersés entre diverses cinémathèques, sur leur identification et sur la recherche des métadonnées indispensables à leur compréhension. Dans un second temps, cette séquence analyse les prises de vues et tente de repérer tous les biais qui interprètent et instrumentalisent les images filmées à des fins propagandistes. La troisième et dernière séquence dévoile la *Post-prise* et tente de comprendre les conditions de diffusion et de réception des actualités filmées belges. Il

s'agit d'entrevoir ce que le public de l'époque a pu percevoir de ces images tout en étant conscient que l'historien ne peut, sans monter à bord d'une improbable machine à remonter le temps, assister à leur projection publique. Cette pratique spectatorielle spécifique et collective, de même que l'impact éventuel de la propagande projetée, restent toujours très difficiles à saisir.

L'articulation entre ces différentes séquences permet de comprendre le fait cinématographique dans son ensemble, de le replacer dans son contexte historique et de déceler les mécanismes mis en œuvre pour qu'un fait cinématographique devienne un fait propagandiste. Le projet audiovisuel du gouvernement belge durant la Seconde Guerre mondiale ne peut se comprendre sans faire référence aux pratiques culturelles et à la 'culture médiatique' préexistantes au conflit et propres à la Belgique. Jusqu'alors, seule la Première Guerre mondiale, avait permis l'émergence d'un journal de presse filmée financé par l'État : l'*Yser Journal* (1918-1920), production du Service cinématographique de l'armée belge. Mais cette production nationale et étatique n'avait connu aucune suite dans l'entre-deux-guerres. En 1940, le retour du temps de guerre est un moment propice au développement d'une pratique cinématographique singulière et étatique. Dans un premier temps, les actualités filmées *BPN* de Londres vont répandre une propagande d'autolégitimation du gouvernement belge en exil. L'objectif est de convaincre, Belges et Alliés, que la Belgique subsiste, qu'elle a un gouvernement légal, qu'elle participe à l'effort de guerre et fait partie des nations qui 'comptent' sur l'échelle internationale. À la Libération, cette politique propagandiste se poursuit mais

elle est désormais cadenassée par l'autorité militaire alliée. Les images filmées diffusent une propagande de vainqueurs où la victoire et l'unité alliées sont proclamées haut et fort. La visée est alors de renforcer la cohésion nationale – et internationale – et de maintenir l'ordre public en s'appuyant sur des symboles nationaux et des représentations admises par tous.

Ces actualités filmées parviendront difficilement à participer à la fabrique de l'opinion nationale et internationale de ces années 1940. Les facteurs explicatifs de cet échec sont multiples mais ils tiennent essentiellement au fait que les acteurs de la propagande belge et alliée s'appuient sur les théories de propagande répandues à l'époque à savoir celles de la 'seringue hypodermique' et du 'paradigme des effets'. Ce modèle propagandiste considère qu'il existe un automatisme entre contenus des médias et opinion publique : l'impact est automatiquement 'injecté' si le contenu est correctement transmis. Mais, cette conception oublie un point essentiel de la réception des contenus médiatiques : le récepteur, le public et son rôle dans l'acte interprétatif de ce contenu. Si ces images filmées belges projetées sur les écrans du temps de guerre n'ont sans doute que très peu participé à la fabrique de l'opinion, il ne faut cependant pas sous-estimer leurs effets et leurs usages. Elles ont notamment contribué à la formation d'une culture visuelle de la Belgique en guerre. Et, certaines d'entre elles vont s'inscrire durablement dans la mémoire collective...

Au-delà de la problématique historique, cette thèse a mis en lumière les apports de la source audiovisuelle pour la discipline historique. À l'heure actuelle, le champ de recherche

'Histoire et cinéma' reste lacunaire dans une historiographie belge qui s'initie depuis peu à l'histoire des images. Pourtant, au-delà du désir d'informer et de divertir, le journal d'actualité filmée, en tant que pratique culturelle et objet d'échange avec un public, joue un rôle social, politique, propagandiste, mémoriel qui en fait une richesse documentaire extraordinaire pour l'histoire contemporaine.

LAWRENCE VAN HAECKE

Repressie en epuratie. De bescherming van de uitwendige veiligheid van de Staat als politiek-juridisch probleem tijdens de Belgische regimecrisis (1932-1948)

Universiteit Gent, Vakgroep Geschiedenis, 2014.

Promotor : Karel Velle, Co-promotor : Dirk Luyten

Dit onderzoek naar de repressie van collaboratie biedt op basis van tot heden ongebruikte of onvoldoende aangewende archiefbestanden nieuwe inzichten over de uitvoering van de bestraffing van samenwerking met de vijand door het militair gerecht, vooral van de militaire parketten en het auditoraat-generaal. De meest in het oog springende bron is het archief van het Auditoraat-generaal. De *Instructions Générales* werden voor dit doctoraat voor het eerst op een dermate gedetailleerde schaal bestudeerd. Daarnaast worden onder meer het kabinetsarchief van Eerste minister Hubert Pierlot te Londen en het archief van het Hoog Commissaris voor 's Rijks Veiligheid aangewend.

Daarnaast wendt dit onderzoek twee theorieën aan voor de studie van de repressie. De theorie van 'padafhankelijkheid' houdt ten eerste rekening met de wijze waarop beslissingen uit het verleden latere keuzes

helpen vormen en verklaren. *“Transitional justice”* levert ten tweede een diachronisch en synchroon vergelijkingskader voor hoe Staten omgaan met regimeovergangen. Dit biedt een bredere en internationale kijk op de repressie van collaboratie.

Dit onderzoek wendt tevens een ruimer chronologisch perspectief aan. Het vat daarom aan met een studie van de strafrechtelijke ontwikkelingen in de twee crisisperiodes vóór de start van de Tweede Wereldoorlog. De Eerste Wereldoorlog leidt immers tot een langdurige vijandige bezetting met een onafhankelijkheidsverklaring door de Raad van Vlaanderen als orgelpunt. Tijdens de jaren 1930 is, zoals elders in Europa, de democratie in crisis. Uit conservatieve en reactionaire kringen worden dan pogingen ondernomen om de verdediging van de Staat uit te bouwen tegen de macht van hun politieke vijanden. Dit is grotendeels ingegeven uit onvrede met het algemeen enkelvoudig stemrecht en het recht te staken.

De strafrechtelijke ontwikkelingen uit deze periodes hebben een aantal krachtlijnen. Ten eerste baseert het beleid ter verdediging van de Staat zich op het begrip “burgertrouw”. Via dit begrip appelleren de conservatieve beleidsvoerders aan patriottische gevoelens om de strafwet te verstrengen. De sancties bij uitsteking voor de beteugeling van een gebrek aan burgertrouw zijn het nationaliteitsverval en de ontzetting uit de burgerlijke en politieke rechten. In 1934 voert de regering de Broqueville het verval in voor individuen die niet voldoen aan hun burgerplichten, met die beperking dat het louter burgers betreft die de Belgische nationaliteit niet bij geboorte verwerven. Deze wet mikt op de Oostkantons en is een permanente versie van

een overgangsbepaling in de nationaliteitswet van 1922. De beleidsvoerders opteren in de jaren 1930 tot slot stevast voor de toevoeging van de rechtenontzetting als bijkomende straf voor misdrijven met correctionele straffen.

In de voorbereiding van de repressie door de regering Pierlot te Londen vinden beide maatregelen een uitgebreid gebruik. De besluitwet van 6 mei 1944 breidt gevoelig het aantal rechten van een rechtenontzetting ten gevolge van een veroordeling wegens misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de Staat uit. Tevens voert deze regering een verval van nationaliteit in voor burgers die na een jaar tijd tegen hun veroordeling bij verstek geen verzet aantekenen. Na de oorlog kennen beide maatregelen een verdere uitbreiding. De besluitwet van 19 september 1945 leidt tot een epuratie inzake burgertrouw, een zuivering los van gerechtelijke veroordelingen. De in de besluitwet van 6 mei 1944 voorziene rechtenontzetting wordt verplicht voor elke veroordeling wegens misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de Staat en de hoofdsanctie voor omschreven incivieke gedragingen die niet onder de toepassing van de strafwet vallen. Het nationaliteitsverval wordt daarnaast een hoofdsanctie voor een aantal groepen burgers in de Oostkantons via de besluitwet van 20 juni 1945.

Een andere krachtlijn bij de verstrenging van de verdediging van de Staat is de invoering van nieuwe misdrijven of het hervormen van de bestaande artikelen. Door vooral de strafrechtelijke vernieuwingen uit de Eerste Wereldoorlog voert de regering Pierlot geen nieuwe misdrijven in. Politieke collaboratie en verklikking aan de vijand staan in België reeds sinds 1917 in de strafwet. De regering Pierlot vaardigt enerzijds dezelfde bepalingen

uit als in de Eerste Wereldoorlog, zoals de besluitwet van 10 april 1941 dat economische betrekkingen met de vijand verbiedt. Wel vernieuwt de regering bestaande strafomschrijvingen. De besluitwet van 17 december 1942 interpreteert artikelen 113 en 117 van het Strafwetboek als antwoord op de onvoorzienbare kenmerken van de lopende oorlog, zoals de strijd aan het Oostfront en de antinationale paramilitaire organisaties. Deze besluitwet voltooit tevens de schrapping van bijzonder opzet uit dit hoofdstuk van de strafwet. Een andere krachtlijn wordt ook gevolgd : de verhoging van de strafmaat: de doodstraf wordt voor elke vorm van collaboratie met de vijand de maximumstraf.

De in de jaren 1930 levendige wens van conservatieve beleidsvoerders om de volksjury uit het hof van assisen van bevoegdheid voor misdrijven tegen de veiligheid van de Staat te weerhouden, leidt voor de oorlogstijd in 1934 en 1940 tot een parlementaire goedkeuring van de bevoegdheid van het militair gerecht over de misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de Staat. De nieuwe samenstelling en procedure in het militair gerecht in de besluitwet van 26 mei 1944 komen uit de wet van 22 maart 1940.

Een laatste krachtlijn is dat de wil om ongewenste groepen van burgers preventief te treffen steeds evolueert naar voorstellen met individueel strafbare daden. Dit gebeurt in de jaren 1930, te Londen en na de oorlog. Het struikelblok is telkens artikel 20 van de Grondwet dat eender welk preventief ingrijpen tegen de vrijheid van vereniging verbiedt.

Dat de regering Pierlot in tegenstelling tot de beleidsvoerders van Frankrijk en Nederland

niet buiten de lijnen gaat kleuren bij de voorbereiding van de bevrijding en geen ongrondwettelijke daden stelt, komt door de wankelende legitimiteit van de regering in Londen. De ministers willen het Belgische establishment, met inbegrip van Leopold III, niet voor het hoofd stoten en blijven daardoor zeer behoudsgezind voor wat het aanbrengen van vernieuwingen betreft. Dit maakt het precedent van de Eerste Wereldoorlog en de vernieuwingen uit de jaren 1930 van vormgevend belang.

In de naoorlogse fase van de Belgische regimecrisis speelt de bevrijding een bijkomende rol, in de zin dat de overgangsmaatregelen voor het herstel van de Staat slechts een beperkte houdbaarheid hebben. De groeiende afstand van de oorlog maakt dat de besluitwetten na verloop van tijd moeten worden afgebouwd. Dit is duidelijk in de toepassing van de administratieve internering. De opsluiting met enkel verdachtmaking als basis heeft een moeilijke verhouding met de rechtsstaat, maar is noodzakelijk voor de ordehandhaving. Deze enige preventieve maatregel in het arsenaal van de regering Pierlot heeft de vereiste legitimiteit door het gebruik na de Eerste Wereldoorlog en vóór de Tweede Wereldoorlog. De internering hoort vanaf april 1946 tot het verleden. De regering voert vanaf september 1944 meteen een beleid voor invrijheidstellingen in via de consultatieve commissies. Het bewijs van burgertrouw, ingesteld na de bevrijding door een paar ministeries, bouwen politici trager af. Dit verdwijnt in 1951.

Het militair gerecht gaat snel van start met de bestraffing van samenwerking met de vijand. Toch is de snelheid van de verwerking van de vele dossiers het eerste bevrijdingsjaar

niet naar de wens van de politieke wereld. Daarvoor zijn verschillende verklaringen. De Tweede Wereldoorlog loopt door tot in mei 1945 met het Ardennenoffensief als hoogtepunt van verstoring. Dit leidt tot de verhuizing van veel geïnterneerden en een aantal afdelingen van het militair gerecht. De geallieerden wegen zwaar op het pas bevrijde land. Vaak eisen de geallieerde legers lokalen op. Tevens moet het militair gerecht veel misdrijven ten nadele van de geallieerde legers berechten. De meerderheid van de vonnissen van het militair gerecht in het eerste bevrijdingsjaar behoren tot precies deze soort zaken.

Militaire samenwerking met de vijand wordt door de voortwoedende oorlog met voorrang en met de nodige vooruitgang berecht. De vervolging van politieke samenwerking met de vijand verloopt anders. De zware gevallen kunnen worden vervolgd, maar de vervolgingsgrond voor de gewone leden is onzeker. Vrij snel besluiten het Auditoraat-generaal om gewone passieve leden niet meer te vervolgen in afwachting van de instelling van een snelle procedure of een burgerlijke epuratie. Voor de actieve leden van deze groeperingen voorziet het militair parket de toepassing van de wet van 22 maart 1940 ter verdediging van de nationale instellingen. De toepassing van deze wet wordt echter niet algemeen aanvaard in juridische kringen. Bovendien verjaren deze misdrijven reeds een jaar na de bevrijding van België.

De besluitwet van 19 september 1945 verzwart de oplegging van rechtenontzetting in geval van een correctionele veroordeling. Daarnaast verdwijnt de minimumstraf van 1 jaar voor misdrijven tegen de uitwendige

veiligheid van de Staat door de invoering van de besluitwet van 10 november 1945 die voor vorderingen tot 15 jaar gevangenisstraf een vereenvoudigde procedure instelt. De combinatie van deze besluitwetten helpt vooral de daling van de strafmaat voor politieke samenwerking met de vijand en tevens de lichtere vormen van militaire samenwerking te verklaren. Er vindt een 'correctionalisering' van lidmaatschappen bij verschillende groeperingen plaats, maar het was tot nu onbekend dat de krijgsauditeurs niet zelden overgaan tot het dekken van eerder opgelopen internering of voorlopige hechtenis met straffen lager dan 1 jaar, omdat de rechtenontzetting bij de zuivering of deze procedure dezelfde is. De daling van de strafmaat voor militaire samenwerking met de vijand is tevens te wijten aan de mindere dreiging eigen aan deze strijders na het definitieve einde van de Tweede Wereldoorlog in augustus 1945. In mindere mate geldt dit eveneens voor de overige vormen van samenwerking met de vijand.

SARAH VAN RUYSKENSVELDE
**Nederlandse vertaling: Onderwijs
 in het oog van de storm. Een
 geschiedenis van het katholiek
 middelbaar onderwijs tijdens de
 Tweede Wereldoorlog in België**

Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Onderzoeksgroep Educatie, Cultuur en Samenleving – Universiteit Antwerpen – Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Onderzoeksgroep Politieke Geschiedenis, 2014.
 Promotoren : Marnix Beyen (U Antwerpen) en Marc Depaepe (KU Leuven) [Joint degree tussen de KU Leuven en de U Antwerpen]

Dit onderzoeksproject werd in januari 2008 opgestart aan het CEGESOMA en de onderzoeksgroep Politieke Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Vanaf oktober

2009 werd dit project verder gezet door middel van een *joint degree* tussen de Onderzoeksgroep Educatie, Cultuur en Samenleving van de Katholieke Universiteit Leuven en de Onderzoeksgroep Politieke Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Dit doctoraatsonderzoek duurde zes jaar en verliep onder leiding van twee promotoren, Prof. Dr. Marc Depaep (KU Leuven) en Prof. Dr. Marnix Beyen (UA).

Aan de grondslag van dit proefschrift ligt de onderzoeksvraag in welke mate de implementatie van de ideologische en politieke doelstellingen van het Duitse bezettingsbestuur een invloed hebben gehad op de ontwikkeling, het verloop en de organisatie van het katholiek middelbaar onderwijs voor jongens in België. De thematische keuze voor het katholiek middelbaar onderwijs voor jongens werd ingegeven door drie afzonderlijke redenen. Vooreerst vertegenwoordigde het vrije netwerk van katholieke middelbare scholen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog veruit het grootste aantal leerlingen. Bovendien vormde het onderwijs een belangrijk onderdeel in de relaties tussen de Rooms-katholieke Kerk en de staat, wat een studie van de relaties tussen de Duitse, Belgische en katholieke onderwijsautoriteiten relevant maakt. Tot slot, investeerden katholieke scholen in het bewaren van hun patrimonium, wat een solide empirische basis voor dit bronnenonderzoek opleverde. Omdat ik mij in het kader van dit proefschrift wou

toeleggen op het eliteonderwijs voor jongens, werden vooral de bisschoppelijke en de jezuïetencolleges als casussen geselecteerd.

Concreet is deze studie opgebouwd rond vier clusters van onderzoeksvragen. In de eerste plaats onderzoekt dit proefschrift de onderwijspolitiek van het Duitse militaire bestuur in België tijdens de Tweede Wereldoorlog en behandelt het de vraag in welke mate onderwijs werd ingezet als een (politiek) wapen om aanvaarding van het regime te bewerkstelligen. In tweede instantie spitst deze studie zich toe op de relatie tussen de *Verwaltungsstab* en de Rooms-katholieke Kerk die de bevoegdheid had over het netwerk van (niet-gesubsidieerde) vrije scholen. Vervolgens verlegt dit proefschrift de focus naar de klaspraktijk en zoekt het een antwoord op de vraag in welke mate oorlog en de politieke situatie doordrongen tot in het klaslokaal. Tot slot gaat deze dissertatie op zoek naar patronen in de oorlogsherinneringen van leraars en leerlingen en kadert het deze herinneringspatronen binnen de bestaande historiografie.

Het doel van deze studie was het opvullen van een leemte binnen het veld van de onderwijsgeschiedenis en de historiografie van de Tweede Wereldoorlog, die thans slechts enkele deelaspecten van dit onderwerp, zoals de herziening van de schoolboeken in België¹, de verzetsactiviteiten van leerkrachten² of het geschiedenisonderwijs in

1. KRISTEL DE SMEDT, "De herziening van de schoolboeken tijdens de bezetting (1940-1944)", in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 14 (1991), p. 177-202. 2. JAN CORNELIS HENDRIK DE PATER, *Het schoolverzet*, 's-Gravenhage, 1969; RODERICK KEDWARD & ROGER AUSTIN, *Vichy France and the Resistance. Culture and ideology*, London, 1985; FABRICE MAERTEN, "La participation du personnel enseignant hennuyer à la Résistance", in MARC DEPAEPE & DIRK MARTIN (red.), *De Tweede Wereldoorlog als factor in de onderwijsgeschiedenis. Verkenningen van een onderbelicht domein in België*, Brussel, 1997, p. 107-44; FABRICE MAERTEN, "Jeunesse et Résistance. Entre mythe et réalité. Le cas du Hainaut, 1940-1944", in *Cahiers d'Histoire du Temps présent*, 8 (2001), p. 257-305.

België en Nederland³, hebben belicht. Voorts blijft de bezettingsperiode ook in historische overzichtswerken over het Belgische onderwijs vaak onbehandeld⁴. Aanzetten om dit hiaat op te vullen⁵ waren noodgedwongen fragmentarisch en kenden bovendien geen vervolg in andere studies. Tot slot, hoewel er een uitgebreide literatuur bestaat over de organisatie van het onderwijs binnen de katholieke zuil⁶ of de houding van de Rooms-katholieke Kerk tijdens de Tweede Wereldoorlog⁷ werd het belang van het onderwijsvraagstuk in de contacten tussen de Belgische kerk en de Duitse bezetter nog niet systematisch onderzocht.

Hoewel dit proefschrift zich inschrijft in de bestaande historiografie van de Tweede Wereldoorlog en de onderwijshistorische literatuur, wil het eveneens een nieuwe invalshoek aansnijden. Eerder dan te focussen op het unilateraal opleggen van een Duitse bezettingspolitiek en een traditionele focus op collaboratie en verzet, verlegt dit proefschrift de centrale focus naar het dynamische onderhandelingsproces tussen verschillende onderwijsactoren. Daarnaast wil deze studie ook bijdragen tot een nieuwe invulling van het concept 'schoolcultuur'. Eerder dan op zoek te gaan naar wat de school uniek maakt, zoals traditioneel vaak het geval is, gaat dit proefschrift op zoek naar relatie tussen de schoolse en politieke context.

Eén van de consequenties van de gekozen thematiek en de focus op dynamische onderhandelingsprocessen tussen actoren op verschillende niveaus van de onderwijspiramide is dat de focus van dit proefschrift verschuift van structuren naar actoren en hun netwerken. Methodologisch vond deze klemtoonverschuiving aansluiting bij Bruno Latours *Actor-Network Theory* (ANT). Deze theorie beschrijft en behandelt immers objecten en subjecten als onderdeel van sociale netwerken, en laat zo toe een beter begrip te krijgen van de interacties tussen verschillende actoren. Terwijl in sommige studies de klemtoon voornamelijk werd gelegd op de manier waarop actoren Duitse orders implementeerden en overeenkomstig reageerden door collaboratie, verzet of accommodatie, bekijkt deze studie de manier waarop actoren hun positie constant herdefiniëren als een gevolg van de interacties.

Voor de studie van het centrale niveau van de politieke besluitvoering werd voornamelijk een beroep gedaan op de archieven van het militaire bestuur in België (het zogenaamde Fonds Marbourg of AJ40) die zich thans in het *Archives nationales de France* in Parijs bevinden, alsook op de archieven van de bisdommen van Brugge, Gent, Mechelen, Doornik, Namen en Luik. Belangrijke bronnen uit deze archieven vormden bijvoorbeeld de *Kulturberichte* van het Duitse

3. MARNIX BEYEN, *Oorlog en Verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland*, Amsterdam, 2002. 4. DOMINIQUE GROOTAERS, *Histoire de l'enseignement en Belgique*, Bruxelles, 1998; MARC DEPAEPE, *Orde in Vooruitgang. Alledaags handelen in de Belgische Lagere School (1880-1970)*, Leuven, 1999. 5. MARC DEPAEPE & DIRK MARTIN (red.), *De Tweede Wereldoorlog als factor in de onderwijsgeschiedenis. Verkenningen van een onderbelicht domein in België*, Brussel, 1997. 6. DOMINIQUE GROOTAERS, *Histoire de l'enseignement en Belgique*, Bruxelles, 1998; ROEL DE GROOF, "Omnia instaurare in Christo. Kerk, staat en onderwijs van 1830 tot 1919" (proefschrift, Vrije Universiteit Brussel, 2002). 7. ROBRECHT BOUDENS, *Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog*, Averbode, 1997; ALAIN DANTOING, *La "collaboration du cardinal"*. *L'Église de Belgique dans la guerre 40*, Bruxelles, 1991; id., "La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande", in *Revue du Nord*, LX (1978), n° 237, p. 311-330; LIEVE GEVERS, "Bisschoppen en bezetting. De Kerk in de Lage Landen tijdens de Tweede Wereldoorlog", in *Trajecta*, 13 (2004), p. 373-399.

Cultuurdepartement dat de krijtlijnen van de Duitse onderwijspolitiek uitzette, een reeks interne correspondentie tussen kardinaal Van Roey en zijn rechterhand kanunnik Van der Elst die onderhandelingen met de *Verwaltungsstab* aanknoopte en Duitse of bisschoppelijke rapporten met betrekking tot verschillende aspecten van het schoolse leven. Daarnaast werden ook heel wat lokale schoolarchieven geconsulteerd. Zo consulteerde ik de archieven van de Vlaamse en Waalse Provincie van de Jezuïetencongregatie die de archieven van de verschillende Jezuïetencolleges centraal bewaart. Deze archieven leverden niet enkel schoolreglementen of bronnen van administratieve aard op, maar bevatten ook heel wat dagboeken van leerlingen, lesvoorbereidingen van leraars of schoolschriftjes, opstellen en examens van leerlingen. De afzonderlijke schoolarchieven van de bisschoppelijke Klein Seminarie leverden vergelijkbaar materiaal op. Tot slot maakte ik ook gebruik van de 'Enquête Kerk en clerus tijdens de bezetting' (CEGESOMA) die peilt naar de concrete oorlogsherinneringen van priesters (en dus ook leraars uit het katholiek middelbaar onderwijs) aan het einde van de jaren 1970, en de *'Enquête auprès des anciens élèves francophones des collèges jésuites de Belgique relative à leurs souvenirs du temps de la Seconde Guerre mondiale'* (CEGESOMA) die de oorlogsherinneringen van leerlingen in Franstalige jezuïetencolleges aan het einde van de jaren 1990 in kaart bracht. Deze geschreven oorlogsherinneringen heb ik verder aangevuld met enkele mondelinge diepte-interviews van oud-leerlingen uit zowel de Nederlands- als Franstalige jezuïetencolleges.

Dit proefschrift toont aan dat de onderwijspolitiek van het Duitse militaire bestuur

voornamelijk de unificatie van het sociale middenveld tot doel had. Een belangrijk onderdeel daarvan was de beperking van de maatschappelijke positie van de Rooms-katholieke Kerk en haar bevoegdheid over het vrij, katholiek onderwijs. Daartoe vaardigde de bezetter in 1942 twee verordeningen uit die rechtstreeks waren gericht op het inperken van de uitbreiding van vrije, katholieke scholen. Daarop werden onderhandelingen opgestart tussen de *Verwaltungsstab* en het aartsbisdom in Mechelen, waarin de toekomst van het vrij onderwijs werd genegotieerd. Omdat het Duitse militaire bestuur tot concessie bereid was, waren onderhandelingen met het Duitse regime niet bij voorbaat uitgesloten voor het aartsbisdom. Voor de Duitse bezetter bood een goed contact met het Belgische episcopaat mogelijkheden voor het behoud van de orde en de rust in het land en vormde het zelfs een manier om zich in te dekken tegen het *hineinregieren* van de SS en de partij.

Bovendien bood vooral de creatie van een 'politiek neutrale schoolcultuur' één van de beste garanties voor het continueren van het katholieke opvoedingsproject. Zo vaardigde elk bisdom en de jezuïetencongregatie bijvoorbeeld een algemeen verbod uit lid te zijn of worden van politieke groeperingen die niet door het aartsbisdom werden goedgekeurd, of deel te nemen aan politieke manifestaties. Bovendien was het leraars strikt verboden toespelingen op de politieke situatie of de oorlog te maken tijdens hun lessen. Over het algemeen slaagden katholieke middelbare schoolbesturen er inderdaad in om het katholieke opvoedingsproject veilig te stellen. De moeilijkheden om de Duitse onderwijspolitiek ingang te doen vinden in katholieke middelbare scholen waren voornamelijk het gevolg van de relatieve

onafhankelijkheid van het vrije net, lokaal verzet, bijvoorbeeld tegen het overmaken van de lijsten van laatstejaarsleerlingen aan het Duitse bestuur in het kader van de verplichte tewerkstelling, en de intrinsieke inertie van het schoolsysteem dat doorgaans slechts moeizaam hervormingen doorvoert.

Toch konden de bisschoppelijke onderwijsautoriteiten en de jezuïeten bepaalde wijzigingen in de lokale schoolcultuur als gevolg van de oorlog niet vermijden. Zo hoefde het Duitse bestuur helemaal geen totale controle over het onderwijs te verkrijgen om steun voor bepaalde autoritaire onderwijsideeën te vinden. Toch was de brede bewondering voor de Duitse cultuur of het nationaal-socialisme over het algemeen groter voor de oorlog dan tijdens de bezetting. Omdat autoritaire (onderwijs)ideeën tijdens de oorlog steeds meer werden gekoppeld aan de collaboratie met de vijand onthielden heel wat leerlingen en leraars zich steeds meer van directe referenties naar Hitler of het nationaal-socialisme.

Deze conclusies duiden vooral aan dat de Duitse bezetting en de Tweede Wereldoorlog geen grote ommekeer veroorzaakten in het middelbaar onderwijs, maar eerder een nieuwe dynamiek op gang brachten in de (katholieke) schoolcultuur.

MARIE-ANNE WEISERS

Juger les crimes contre les Juifs : des Allemands devant les tribunaux belges, 1941-1951

ULB, Histoire, art et archéologie, 2014. Promoteur : Pieter Lagrou.

Le sujet de la thèse porte sur le jugement, après la Seconde Guerre mondiale, des crimes commis contre les Juifs par l'occupant

allemand. L'objectif de la recherche est de proposer une hypothèse, un regard et un éclairage à la fois nouveaux et différents sur le travail effectué par les juridictions militaires belges, en remplaçant ce travail dans un contexte et un processus historique qui remonte à la Première Guerre mondiale. Elle constitue aussi une contribution à la connaissance de ce que furent les persécutions antijuives en Belgique, en particulier sur le mode opératoire des arrestations individuelles. Cette étude est donc consacrée avant tout au jugement du crime mais également au crime lui-même.

Les procès qui ont eu lieu après la guerre ont généralement été qualifié d'“échec” au point de vue de la sanction et de la reconnaissance juridiques de la responsabilité des autorités allemandes dans le processus d'extermination des Juifs de Belgique. L'idée véhiculée jusqu'à présent consiste à considérer ce bilan comme globalement négatif soit parce que les priorités auraient été placées ailleurs, soit parce que les magistrats auraient été indifférents à la “question juive”, ou n'auraient en tout cas rien fait pour reconnaître juridiquement les persécutions raciales en Belgique. Or, certains éléments importants figurant dans les archives ne permettent pas de confirmer cette conclusion. La question centrale qui traverse toute la thèse est de savoir si la justice belge a eu la volonté, l'ambition et le projet de juger les crimes commis contre les Juifs et, si oui, pourquoi cette ambition a eu des résultats décevants ou, en tout cas, a donné à la postérité l'impression que la tentative n'avait jamais été entreprise.

Il est possible d'évaluer le bilan des procès menés contre les criminels de guerre allemands uniquement en termes de peines. Pris

sous cet angle, il est effectivement permis d'aboutir à un constat d'échec. Il peut aussi être procédé à une évaluation du travail de la justice uniquement en fonction des qualifications juridiques appliquées stricto sensu aux faits commis. Dans ce cas, le bilan s'avère mitigé. Une troisième option, celle qui a été prise dans cette recherche, est de tenter dans un premier temps de comprendre quelles sont les raisons de ce bilan mitigé pour ensuite se plonger au cœur d'un procès et analyser concrètement, pas à pas, la manière dont les magistrats du parquet et du siège ont accompli leur travail. Dans cette optique, s'ajoute aux sanctions prononcées et aux qualifications juridiques, le facteur des démarches et des efforts entrepris pour parvenir à une sanction qui puisse satisfaire l'exigence d'une société éprise de justice.

La thèse est divisée en deux parties. La première porte sur la préparation du jugement des criminels de guerre, avant, pendant et dans les deux années qui suivent la Seconde Guerre mondiale, ceci jusqu'au vote de la loi belge du 20 juin 1947 sur les crimes de guerre. Les différents chapitres sont centrés sur l'étude du cadre juridique international puis national qui précède les procès en Belgique, lesquels se dérouleront entre 1948 et 1951.

La seconde partie de la thèse est consacrée à l'étude de deux procès. Le premier est celui d'Otto Siegburg, un policier allemand, chasseur de Juifs, chef d'une "équipe d'arrestation" de la section juive de la *Sipo* (*Sicherheitspolizei* : Police de sécurité) de Bruxelles. Notre choix s'explique par son caractère exceptionnel. Ce policier nazi a en effet été condamné par le Conseil de guerre de Bruxelles, non pas pour crime de guerre,

mais pour crime contre l'humanité, ce qui constitue une exception non seulement au niveau belge mais aussi au niveau européen. Ce fait juridique était jusqu'à présent ignoré de tous, révélant une vraie volonté de la part de certains magistrats belges de sanctionner les auteurs de crimes raciaux, contredisant du même coup l'idée selon laquelle il n'y aurait pas eu en Belgique de reconnaissance judiciaire des persécutions contre les Juifs.

Le second procès est celui d'un de ses collègues, le ressortissant luxembourgeois Lambert. Arrivé en Belgique en 1934, il intègre la *Judenabteilung* en 1942 et obtient les mêmes compétences que celles attribuées aux autres policiers allemands de la *Sipo*. Siegburg et Lambert ont la même activité qui consiste à arrêter, de jour comme de nuit, des Juifs qu'ils emmènent ensuite dans les caves de la *Gestapo* situées avenue Louise, lesquels sont ensuite transférés à la Caserne Dossin à Malines pour y être déportés vers les camps de la mort. Il a dès lors paru pertinent de comparer le sort judiciaire de ces deux hommes et d'examiner la manière dont furent menés leurs procès par les justices belge et luxembourgeoise.

Pénétrer à l'intérieur du processus judiciaire, l'analyser minutieusement du premier jour de l'instruction jusqu'au dernier jour du procès, faire du point de vue méthodologique de la micro-histoire, a permis non seulement de comparer les choix judiciaires et législatifs de deux pays limitrophes, mais aussi d'obtenir quantité d'informations liées au mode opératoire des arrestations raciales. La retranscription des témoignages laisse en effet entrevoir l'ampleur et la dimension propre à l'activité quotidienne, routinière, des deux accusés : celle des exécutants.

Du récit des témoins ressort une brutalité, une violence inouïe que l'on peut suivre presque pas à pas. Les sources judiciaires, d'une richesse exceptionnelle, permettent à l'historien d'identifier une à une les victimes et de connaître leur parcours individuel. Elles aident incontestablement à reconstruire et à éclairer l'événement, celui du déroulement en Belgique du processus de destruction des Juifs d'Europe.